

ANTOON TRIEST ALS BISSCHOP VAN BRUGGE (1616-1620)

BIJDRAGE TOT DE RELIGIEUZE EN DE MENTALITEITSGESCHIEDENIS*

Els PIETERS

In de kerkgeschiedenis van de XVIIe eeuw is bisschop Triest zeker geen onbekend figuur. Zijn episcopaat te Gent (1621-1657) vormde meermaals het onderwerp van publicaties en studies, waarin zijn optreden als contrareformatorische bisschop onderstreept werd. De periode 1616-1620, toen hij bisschop van Brugge was, werd tot nu toe niet bestudeerd. Meteen lag voor ons de weg open voor een historisch onderzoek naar het pastoraal beleid van Triest in het bisdom Brugge.

* Dit artikel is geput uit onze licentiaatsverhandeling, *Het pastoraal beleid van Antoon Triest, vijfde bisschop van Brugge (1616-1620)*, (Promotor Prof. Dr. M. Cloet).

LIJST VAN DE AFKORTINGEN

A.C.S.B.: *Acta Capituli Sancti Bavonis.*

A.C.S.D.: *Acta Capituli Sancti Donatiani.*

A.E.: *Acta Episcopatus.*

A.G.N.: *Algemene geschiedenis der Nederlanden.*

A.R.A.: Algemeen Rijksarchief te Brussel.

B.A.B.: Bisschoppelijk Archief te Brugge.

B.I.H.B.R.: *Bulletin de l'Institut historique belge de Rome.*

B.N.: *Biographie nationale.*

Emulation: *Annales de la Société d'émulation de Bruges.*

Informatieproces A. Triest 1616 : Archief van het Vaticaan. *Processi dei Vescovi Consistoriali*, nr. 15, f° 51-93.

Informatieproces D. Stoffels 1620 : Archief van het Vaticaan. *Processi dei Vescovi Consistoriali*, nr. 17, f° 12-74.

Informatieproces A. Triest 1620 : Archief van het Vaticaan. *Processi dei Vescovi Consistoriali*, nr. 16, f° 682-727.

Antoon Triest als bisschop van Brugge

K.A.: Kerkarchief.

R.A.B.: Rijksarchief te Brugge.

S.A.B.: Stadsarchief te Brugge.

V.M.K.V.A.: *Verslagen en mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde.*

INLEIDING : ALGEMENE TERREINVERKENNING

I. De kerkelijke situatie in het bisdom vóór A. Triest

Het kerkelijk leven in het bisdom Brugge van de XVIIe eeuw wordt gekenmerkt door een moeizaam herstel van de katholiciteit. Een lichtpunt voor de katholieke restauratie was de komst van de aartshertogen Albrecht en Isabella. Hun regering (1598-1621) luidde een periode van beperkte soevereniteit voor de Zuidelijke Nederlanden in, en heeft op duurzame wijze de wonden van de beeldenstorm en ander zinloos geweld geheeld. Het Twaalfjarig Bestand (1609-1621) betekende een ware herademing. De godsvrucht en ijver van de aarthertogen wekten de sympathie van het verpauperde volk, dat het grootste vertrouwen in ze stelde. Zij kozen waardige bisschoppen, die door de decreten van Trente aangemaand werden om synodes te houden, parochies te visiteren en seminaries op te richten¹. Pas in 1609 durfde bisschop de Rodoan (1602-1616) zijn «Brugse kerker» verlaten om de plattelandsparochies te visiteren. Enkel dertien kerken waren door de Geuzen gespaard gebleven. In 1611 slaagde de bisschop erin het seminarie te heropenen en er enkele hervormingen door te voeren. Catechismusonderwijs en onderwijs werden bevorderd dank zij de steun van de Jezuïeten².

1. E. DE MOREAU, *Het Katholiek Herstel in de Zuidelijke Nederlanden*, - A.G.N., dl. VI, 1953, p. 307-308; L.E. HALKIN, *Het katholiek herstel in de Zuidelijke Nederlanden, 1579-1609*, - A.G.N., dl. VI, 1979, p. 344-351.

2. R.A.B., Fonds Kerkarchief, nr. 672, notities over de geschiedenis van het seminarie bestemd voor het werk van Sanderus; M. CLOET, *Karel-Filips de Rodoan en het bisdom Brugge tijdens zijn episcopaat (1602-1616)*, Brussel, 1970, p. 126-128; p. 114-121; D. LESCOUHIER, *Geschiedenis van het kerkelijk en godsdienstig leven in West-Vlaanderen*, Brugge, 1926-1927, p. 218.

Het godsdienstig leven en de kerkelijke infrastructuur waren bij het overlijden van de bisschop echter nog zeer ontwricht. Het noordelijk deel van het bisdom was bezet door de rebellen³. De toestand van het bisdom bleef erbarmelijk. In de hoop dat een krachtige hand het bisdom Brugge een nieuw élan zou geven, werd Antoon Triest tot opvolger van de Rodoan gekozen.

II. Antoon Triest vóór zijn benoeming tot bisschop⁴.

Antoon Triest zou geboren zijn in het voorjaar 1577 op het kasteel «Cour te Walle» te Beveren-Waas. Dit kasteel was eigendom van vader Filipus Triest, die stamde uit een Gents adellijk geslacht. Het gezin telde zeven kinderen. Antoon was vermoedelijk de vijfde zoon.

Waar Antoon zijn Latijnse humaniorastudies deed, is niet met zekerheid bekend. Dat hij college liep bij de Augustijnen te Gent wordt sterk in twijfel getrokken, omdat dezen pas in 1609 hun onderwijsinrichting openden. Men vermoedt nu eerder dat de jonge Antoon zijn opleiding kreeg in het Gentse seminarie. Reeds op 10-jarige leeftijd (24 november 1587) kreeg hij de kruinscheuring van Willem Lindanus, bisschop van Gent (1587-1588). Later werd Triest naar de Leuvense universiteit gezonden om er rechten te studeren.

Terug in Gent verkreeg hij op 15 mei 1596 een prebende van adellijk gegraduateerde kanunnik van Sint-Baafs, een gunst van

3. A.C. DE SCHREVEL, *Histoire du séminaire de Bruges*, dl. II :Documents, Brugge, 1883, p. 245-246 ; *Informatieproces A. Triest 1616*, f° 81v.

4. Dit overzicht is een compilatie uit meerdere artikels verschenen in het regionale tijdschrift «Het Land van Beveren», naar aanleiding van de 400ste verjaaring van de geboorte van Triest. Cfr. M. JANSSENS, *Antoon Triest. Beveren 1577-Gent 1657*, - *Het Land van Beveren*, dl. XII, 1969-1, p. 7-23 ; G. ASAERT, *Uit de geschiedenis van Cortewalle : de laatste Triest van Beveren*, - *Het Land van Beveren*, dl. XX, 1977-2, p. 61-77 ; H. COOLS, *Antoon Triest (Beveren 1577 - Gent 1657)*, - *Het Land van Beveren*, dl. XX, 1977-1, p. 5-28 ; 1977-2, p. 42-59 ; ID., *Het Land van Beveren herdacht bisschop Antoon Triest*, - *Het Land van Beveren*, dl. XX, 1977-1, p. 33-77 ; ID., *Antoon Triest (Se bisschop van Brugge - 7e bisschop van Gent)*. *Beveren 1577 - Gent 1657*, - *Het Land van Beveren*, dl. XX, 1977 (extra-nummer), p. 5-52 ; M. CLOET, *Bisschop Triest op bezoek in het Land van Beveren*, - *Het Land van Beveren*, dl. XX, 1977-3, p. 82-106.

Antoon Triest als bisschop van Brugge

bisschop Pieter Damant (1590-1609), die hem in datzelfde jaar de lagere wijdingen toediende (20 december) en ook nog tot subdiaken wijdde (22 december). Men beweerde dat Triest dan naar Rome vertrok tot 1599 om er zijn theologische studies te voleindigen. Maar bewijzen daaromtrent ontbraken. Persoonlijke opzoekingen in de *Acta Capituli* van het Sint-Baafskapittel brachten aan het licht dat Triest vanaf zijn benoeming tot kanunnik te Gent verbleef⁵.

Op 1 september 1602 werd Triest door bisschop Damant diaken gewijd en vermoedelijk één week later priester. Diverse kerkelijke promoties volgden dan in snel tempo. Reeds in 1606 werd Antoon tot aartsdiaken van Sint-Baafs benoemd. Intussen was hij door de aartshertogen omwille van zijn bekwaamheid en hoge afkomst tot hofkapelaan en aalmoezenier aan het paleis te Brussel gepromoveerd. Hoogstwaarschijnlijk bekleedde hij deze post na zijn priesterwijding in 1602, tot 1610⁶.

Triest werd in 1610 met een nieuwe waardigheid bekleed door de aartshertogen : hij werd benoemd tot deken van het Sint-Donaaskapittel te Brugge ter opvolging van de overleden Nikolaas De Heere. Enkele maanden later werd hij ook nog kanunnik van het Sint-Pieterskapittel te Anderlecht. Zes jaar later werd Triest tot bisschop gepromoveerd. Vóór zijn episcopaat had hij een voor die tijd vrij normale *cursus honorum* doorlopen.

III. Zijn benoeming als vijfde bisschop van Brugge.

Na het overlijden van Karel-Filips de Rodoan (7 juni 1616) viel de keuze van de aartshertogen op de deken van het Sint-Donaaskapittel. Ze benoemden Antoon Triest op 10 augustus 1616 tot vijfde bisschop van Brugge, en verzochten paus Paulus V om zijn kerkelijke goedkeuring.

5. R.A.G., Fonds *Bisdóm Gent*, A.C.S.B., K 12, f° 97v, 31 juli 1697 ; f° 117r, 31 juli 1598 ; f° 199v, 31 juli 1599 ; f° 162r, 31 juli 1600 ; K 13, f° 1v, 31 juli 1601 ; f° 23r, 31 juli 1602.

6. Kanunnik de Mol getuigde in 1616 dat Triest omtrent zes jaar geleden in die functie te Brussel resideerde. Cfr. *Informatieproces A. Triest 1616*, f° 58v : «Respondit se novisse Reverendissimum Dominum Antonium Triest ab annis sex vel circiter qui residendo hic Bruxellis».

Voor die goedkeuring werden, zoals gewoonlijk, de kandidaat en het bisdom onderworpen aan een kerkelijk onderzoek, informatieproces genoemd⁷. Het onderzoek werd geleid door nuntius Ascanio Gesualdo te Brussel op 24, 26, 27 en 30 september en op 1 en 3 oktober 1616. Deze enquête doorliep verscheidene fazen. Er werd een eerste onderzoek ingesteld naar de kwaliteiten van de kandidaat. Daartoe riep de nuntius elf getuigen op uit de onmiddellijke omgeving van Triest, die goed geïnformeerd waren en in staat om een gefundeerde beoordeling te geven. Aan elk afzonderlijk werd een vragenlijst voorgelegd betreffende het *curriculum vitae* van de kandidaat. Het oordeel van de getuigen vormt een eensluidend geheel. Uit een adellijk en katholiek milieu afkomstig heeft hij, volgens hen, steeds een zuivere levenswandel er op na gehouden. Allen onderstrepen met welke grote bezieling, ijver en bekwaamheid hij zijn kerkelijke functies uitoefende.

Deze lof aan het adres van Triest vereist echter een kritische benadering. Een selectieve keuze van de getuigen en subjectiviteit in de antwoorden verminderen de waarde van het informatieproces. Slechts vier geestelijken werden uitgekozen om te oordelen over de kwaliteiten van Triest als kerkdienaar. Daarenboven kenden ze Triest enkel als kanunnik en aartsdiaken te Gent en als deken te Brugge. Een directe getuigenis over de studie- en opleidingsjaren is er niet. Er wordt slechts gevraagd naar bewijsmateriaal van de universitaire studies van de kandidaat. Ook merken we op dat er geen kanunnik opgeroepen werd van het Sint-Pieterskapittel te Anderlecht, waar Triest een canonicat bezat⁸. De zeven overige getuigen waren wereldlijke heren, die enkel vanuit hun persoonlijke relatie met de familie Triest de verkozen kandidaat aanbevalen bij de Heilige Stoel. Deze relatie met de ouders Triest namen zij als maatstaf voor

7. Die informatieprocessen werden kort samengevat door L. JADIN, *Procès d'information pour la nomination des évêques et des abbés des Pays-Bas, la principauté de Liège et de Franche-Comté d'après les Archives de la Congrégation Consistoriale*, dl. I (1564-1637), - *B.I.H.B.R.*, dl. VIII, 1928, p. 9-22. Wij raadpleegden (in xeroxkopie) de originele, te Rome bewaarde documenten. Zie de lijst van afkortingen.

8. Cfr. *supra*, p. 8.

hun oordeel over Antoon zelf. Het feit dat deze getuigen Triest niet of onvoldoende gekend hebben in zijn kerkelijke functies verklaart hun onbevoegdheid om de pastorale kwaliteiten van de kandidaat te beoordelen. Hun getuigenis is bijgevolg zeer subjectief. Ze stellen enkel de beste kwaliteiten van Triest in het licht, en eventueel minder goede hoedanigheden, die het oordeel van de nuntius of van Rome over de kandidaat negatief zouden kunnen beïnvloeden blijven, zoals gewoonlijk in dat soort documenten, onvermeld.

Het tweede deel van de enquête betrof de toestand van het bisdom, en verliep volgens éézelfde procédé. Dit onderzoek werd door Gesualdo toevertrouwd aan Leonard Neyts, pauselijk notaris en kanunnik te Brugge⁹. In antwoord op een reeks van acht vragen werd door zes getuigen de erbarmelijke situatie van het diocees uiteengezet¹⁰. Kopieën van brieven en bewijsdocumenten van studies en kerkelijke wijdingen, die door de getuigen waren aangebracht, sluiten de enquête af. Het informatieproces eindigt met de eedaflegging van Triest in handen van de nuntius¹¹. Op 3 april 1617 volgde dan uiteindelijk de pauselijke goedkeuring in het consistorie¹².

De wijding van Antoon Triest tot vijfde bisschop van Brugge greep één maand na de inbezitneming van de bisschopszetel plaats. Op zondag 9 juli 1617 werd Triest in de kathedrale kerk van Sint-Donaas geconsacreerd door Mathias Hovius, aartsbisschop van Mechelen; Antoon de Hennin, bisschop van Ieper en Jacob Boonen, bisschop van Gent, assisteerden de aartsbisschop¹³.

9. *Informatieproces A. Triest 1616*, f° 63v.

10. *Ibidem*, f° 54v. Deze vragenlijst werd ook teruggevonden in het Rijksarchief te Brugge. Cfr. R.A.B., K.A., nr. 107, *Pro instructione processus Reverendissimi Domini Antonii Triest nominati ad Episcopatum Brugensem 1616*.

11. *Ibidem*, f° 92r.

12. R.A.B., K.A., nr. 106, *Iuramentum in consecratione ab Illustrissimo prestitum*.

13. A.C. DE SCHREVEL, *Art. Triest (Antoine)*, - *B.N.*, dl. XXV, 1930-1932, kol. 615; E.I. STRUBBE & L. VOET, *De chronologie van de Middeleeuwen en de Moderne Tijden in de Nederlanden*, Antwerpen, 1960, p. 242; B.A.B., B 254, *Bundel Triest*, Aantekeningen van A.C. De Schrevel in verband met de wijding van de Brugse bisschoppen.

HOOFDSTUK I. DE BISSCHOP EN DE BURGERLIJKE INSTANTIES

I. De verhouding tot de stadsmagistraat en het Brugse Vrije

De concrete samenwerking tussen bisschop en magistraat bleef heel vaak beperkt tot het administratief en organisatorisch vlak. De voornaamste bijdrage van de burgerlijke overheid tot het kerkelijk leven lag in het officieel uitvaardigen van bepaalde bisschoppelijke decreten. De voorschriften voor de vasten¹⁴, vermaningen om de herbergen gesloten te houden tijdens de hoogmis¹⁵ en ordonnanties voor de magistraten van steden en dorpen om jaarlijks «extraicten te lichten» uit de parochieregisters¹⁶ werden door de magistraat publiek bekendgemaakt¹⁷. De organisatie van processies werd in overleg met de bisschop door het stadsbestuur geregeld. Jaarlijks werden talrijke «processiën generael» gehouden, o.m. ter herinnering aan de bevrijding van de stad op 25 november 1593 en om God te bidden voor het welslagen van de militaire operaties van Spinola¹⁸. De schepenen van Brugge moesten ervoor zorgen dat alle straten schoongeveegd waren en dat de stoet niet zou belemmerd worden¹⁹.

Een ander raakvlak tussen kerk en staat was het financiële terrein. Zo gaf o.m. het stadsbestuur in oktober 1618 zijn toestemming aan de bisschop om maandelijks tussen te komen in de onkosten van de toezieners van de zondagsscholen, die ingericht waren in de Sint-Christoffels- en Sint-Amandskapel van de

14. S.A.B., *Register van de Hallegeboden 1617-1636*, f° 13v ; f° 17v ; cfr. *infra*, p. 47-48.

15. *Ibidem*, f° 27v ; R.A.B., *Fonds Brugse Vrije, Registers*, nr. 30, f° 22r ; cfr. *infra*, p. 47.

16. S.A.B., *Resolutieboek 1607-1632*, f° 169r.

17. Officiële besluiten werden aan de bevolking van de stad Brugge meegegeed via afkondiging aan de «Ghebodtveynstere in die Halle». Daarna werden deze Hallegeboden uitgehangen aan het venster boven de middelpoort van de Brugse halle. Cfr. E. GAILLIARD, *De «Processiën-Generael» en de «Hallegeboden» te Brugge*, - V.M.K.V.A., 1912, p. 1061.

18. Cfr. *infra*, p. 49.

19. S.A.B., *Register van de Hallegeboden 1617-1636*, f° 9v ; f° 27r ; f° 37r ; f° 83v ; f° 90v ; E. GAILLIARD, *o.c.*, p. 1073-1078.

stad²⁰. Twee maanden later sloten de stadsmagistraten een akkoord met Triest om de afschutting aan de oostzijde van de stadshallen op hun kosten te herstellen en er een altaar met tafels en banken te installeren zodat er een zondagsschool voor jongens kon geopend worden²¹. Ook privé-initiatieven werden gesteund. Toen de Jezuïeten van Brugge in geldnood zaten voor de bouw van hun nieuwe kerk, kwam het stadsbestuur financieel tussen²². Het Brugse Vrije ging zelfs akkoord om de Jezuïeten de som van 12.000 gulden te schenken²³. Ook de Capucijnen, de kloosterlingen van Sarepta en de arme plattelandspastors werden door de magistraat van het (Brugse) Vrije geldelijk gesteund bij de wederopbouw van hun kerk²⁴. Er werd zelfs met het Brugse seminarie een overeenkomst gesloten om jaarlijks voor de termijn van zes jaar de som van 1.000 gulden te geven²⁵.

Een bijzondere vorm van samenwerking betreft het stimuleren van het catechismusonderricht bij de Brugse bevolking. In april 1618 verzocht bisschop Triest «de capitenen» van de wijken samen met hun pastors naar de wijken te gaan om er de «vreemde thuuslagers en werkgezellen en leerjongens te vermanen de catechisatie te frekwenteren» op zon- en heiligdagen²⁶.

Globaal gezien bleven de betrekkingen tussen de bisschop en de magistraat van formalistische aard. Toch was deze verhouding

20. S.A.B., *Resolutieboek 1607-1632*, f° 134v ; Cfr. *infra*, p. 56.

21. S.A.B., *Resolutieboek 1607-1632*, f° 135r ; Cfr. *infra*, p. 56.

22. S.A.B., *Resolutieboek 1607-1632*, f° 134r, 17 oktober 1618. De Jezuïeten vroegen financiële steun aan de stadsmagistraat onder de vorm van geld of werkgebedschap of via middelen om aan geld te kunnen komen. Het college besloot «te consenteren naar redelijke stadsmiddelen ter voordering van de kerk» vermits de stad ook haar bijdrage moest leveren aan de oorlog en fortificaties.

23. R.A.B., *Fonds Brugse Vrije. Registers*, nr. 30, f° 2v, 17 oktober 1618.

24. R.A.B., *Fonds Brugse Vrije, Registers*, nr. 29, f° 405v-407v, 27 september 1617 ; nr. 30, f° 36r, 31 december 1619. De Capucijnen kregen 8.000 gulden, Sarepta 300 gulden, en de arme pastors van het platteland zouden gedurende drie jaar jaarlijks 1.000 gulden ontvangen.

25. R.A.B., *Fonds Brugse Vrije. Registers*, nr. 29, f° 405v-407v, 27 september 1617.

26. S.A.B., *Resolutieboek 1607-1632*, f° 128v, 10 april 1618 ; Cfr. *infra*, p. 58.

minder gespannen dan onder het episcopaat van de Rodoan²⁷. Er zijn geen sporen van aanslepende meningsverschillen tussen burgerlijke en kerkelijke overheid. We merken enkel terloops op dat het wellicht niet zo best boterde tussen de stadsmagistraat en het Brugse Vrije. Deze onderlinge onenigheid kwam o.a. tot uiting bij de organisatie van een processie ter nagedachtenis van het overlijden van aartshertog Albrecht. De magistraten van het Vrije verklaarden geen rouw te willen dragen als zij in de stoet de stadsmagistraten niet onmiddellijk mochten volgen. Toen het stadsbestuur niet wou toegeven, besloot het Vrije niet mee op te stappen in de rouwprocessie²⁸. Het ligt echter buiten onze bedoeling deze tweedracht verder uit te diepen.

II. Verzoeningspolitiek met het Brugse Vrije

Aan bisschop Triest komt o.m. de verdienste toe een verzoening met het Brugse Vrije tot stand te hebben gebracht omtrent het aanhoren van de verantwoording over kerk- en disrekeningen.

Onder zijn voorganger de Rodoan had deze kwestie aanleiding gegeven tot scherpe meningsverschillen²⁹. In uitvoering van de decreten van Trente kende het Mechels provinciaal concilie van 1607 aan de bisschop of zijn afgevaardigde uitdrukkelijk het recht toe de afrekeningen te aanhoren en ter goedkeuring te ondertekenen. De aartshertogen gaven kracht van wet aan de besluiten van het provinciaal concilie door hun plakkaat van 1608³⁰. Maar de magistraat van het Vrije protesteerde tegen deze innovatie en vooral tegen het feit dat bisschop de Rodoan bij dit gebeuren voorrang opeiste voor hemzelf of de deken, die hem doorgaans vertegenwoordigde.

27. Oorzaak van deze minder gelukkige verhouding was een jarenlange twist tussen bisschop de Rodoan en de magistraat van de stad en van het Brugse Vrije omwille van het ontvreemden van bisschoppelijke goederen. Cfr. M. CLOET, *Karel-Filips de Rodoan...*, p. 104-108.

28. R.A.B., Fonds *Brugse Vrije. Registers*, nr. 30, f° 93v, 19 augustus 1621.

29. Cfr. M. CLOET, *o.c.*, p. 160.

30. V. BRANTS, *Recueil des ordonnances...*, dl. I, p. 392-393.

Met A. Triest dreigde de twist aanvankelijk nog scherpere proporties aan te nemen. Nadat de magistraten van het Vrije alle kerk- en dismeesters hadden opgeroepen om enkel aan hen verantwoording van de rekeningen af te leggen, gaf Triest op 15 juni 1617 de dekens van de christenheid de opdracht om alle meesters en ontvangers van kerkfabrieken en armendissen te vermanen niet in te gaan op deze uitnodiging van de magistraten, op straf van ontzet te worden uit hun ambt³¹. Hij drong toen ook menige keer persoonlijk aan bij de kerk- en dismeesters van sommige parochies om binnen een welbepaalde termijn rekening af te leggen van hun boekhouding³².

De aanslepende onenigheid tussen de bisschop en het Vrije kon tenslotte bijgelegd worden³³. Op 7 april 1618 werd een overeenkomst betreffende de auditie van kerk- en disrekeningen door beide partijen ondertekend³⁴. De inhoud van dit akkoord kan als volgt worden samengevat :

1) Voor de auditie van alle rekeningen van kerken, armendissen, hospitalen en andere godvruchtige instellingen zouden voortaan commissarissen afgevaardigd worden, zowel vanwege de bisschop als vanwege het college van burgemeester en schepenen van het Vrije. Samen kunnen zij dan een dag bepalen waarop de aanhoring zou plaatsgrijpen. Volgens oude gewoonte zouden alle betrokkenen, nl. de pastoors, kerkmeesters, dismeesters, hoofdmannen en notabelen van de parochie, uitgenodigd worden per brief.

31. B.A.B., A.E., XI, f° 1v.

32. B.A.B., A.E., XI, f° 3v, 8v, 13v, 17v, 19v, 24v, 27v, 32v, 38r, 39r, 40r. Het betreft de jaren 1617 en begin 1618.

33. In de Nederlanden ondervond het decreet van Trente betreffende het toezicht van de bisschop of zijn afgevaardigde heelwat moeilijkheden. Aldus H.J. ELIAS, *Kerk en Staat in de Zuidelijke Nederlanden onder de regeering der aartshertogen Albrecht en Isabella (1598-1621)*, Antwerpen, 1931, p. 207-212.

34. B.A.B., A.E., XI, f° 50v-52r ; B.A.B., B 238, Losse stukken : onderrichtingen in verband met dekanale kerkvisitaties — betwistingen nopens kerkrekeningen (16e-19e E), *Concordaat aenghegaen tusschen mijn Eerweerdighsten heere Antonius Triest Bisschop van Brugghe, etcetera, ter eender sijde, ende Burgemeesters ende Schepenen slandts Vanden Vrijen ter ander op den 7sten april 1618* ; R.A.B., K.A., nr. 467, Diverse akten en reglementen over het algemeen beheer van de kerk- en disgoederen. M. CLOET, o.c., p. 161, dateert deze overeenkomst verkeerdelijk in 1619.

- 2) De presentatie van de rekening moest volgens een vaste formule gebeuren, alsook het slot van deze rekening.
- 3) Indien in de rekening enkele belangrijke problemen werden vastgesteld en niet konden bijgelegd door de auditeurs, dan mocht de rekening niet afgesloten worden. Men diende te wachten totdat het probleem was opgelost en het besluit zou dan geschreven worden naar het goedvinden van de bisschop.
- 4) Indien de auditie probleemloos en vlot verliep diende ze voortaan slechts om de twee jaar te geschieden, tenzij de bisschop en het college er om gegronde reden om zouden verzoeken.
- 5) Na de afsluiting zouden de originele rekeningen bewaard worden in een koffer in de resp. kerken. De pastoor, de hoofdman en de kerk- of dismeester van de parochie zouden elk één sleutel van deze koffer bewaren.

Uit de gegevens van de *Acta Episcopatus* blijkt dat deze conventie in grote mate nagevolgd werd. Slechts weinig parochies kregen een extra-vermaning³⁵. Door deze overeenkomst tussen bisschop Triest en de magistraat werd dus niet alleen een goede verstandhouding met het Brugse Vrije bereikt, maar werd meteen ook gehoor gegeven aan de oproep van het concilie van Trente.

III. De persoonlijke relatie met de aartshertogen.

De persoonlijke verhouding van Antoon Triest tot de aartshertogen is een niet onbelangrijk aspect in zijn bisschoppelijke loopbaan. We merkten reeds op dat Triest als hofkapelaan aan het aartshertogelijk paleis te Brussel in de gunst stond van onze vorsten. Ook bij zijn bisschopsbenoeming genoot hij o.i. de speciale voorkeur van Albrecht en Isabella³⁶. Een diplomatieke opdracht vanwege de vorsten maakte deze onderlinge relatie nog hechter.

35. Tussen april 1618 en december 1621 werden slechts dertien parochies expliciet gevraagd om verantwoording van de kerk- en disrekeningen af te leggen. Vóór het sluiten van het akkoord daarentegen (juni 1617 - april 1618) waren een twintigtal parochies terechtgewezen. Cfr. B.A.B., A.E., XI, XII.

36. Cfr. *supra*, p. 8.

In november 1617 werd Antoon Triest door de aartshertogen belast met een diplomatieke zending in Lorreinen. Officieel luidde de opdracht : de verzoening tussen hertog Hendrik van Lorreinen en zijn broer Frans, graaf van Vaudemont bewerkstelligen³⁷. De bisschop stelde een viciariaat in, dat gedurende zijn afwezigheid de lopende zaken van het bisdom waarnam³⁸. Op 29 november 1617 vertrok hij naar Lorreinen. Twee maanden later had Triest zijn missie vervuld en keerde naar zijn bisdom terug³⁹. De aartshertogen feliciteerden hem van harte. Volgens A.C. De Schrevel benoemden zij Triest meteen tot lid van de Raad van State⁴⁰. Aangezien wij van deze benoeming in andere biografische notities over Triest nergens een spoor vonden, diende het Archief van de Raad van State zelf geconsulteerd te worden. Hieruit bleek dat A. Triest pas op 12 juli 1630 benoemd werd. Drie dagen later legde hij de eed af⁴¹. Het verband door A.C. De Schrevel aangeduid, blijkt dus onjuist te zijn. Het succes van Triest was daarenboven overroepen : zijn tussenkomst was niet zo geslaagd te noemen als voorgesteld werd. Met Triest was de H. Stoel geen stap verder gekomen in haar bemiddelingspolitiek in de kwestie Lorreinen.

37. Deze delikate opdracht betrof een opvolgingskwestie van grote politieke draagwijdte en waarin de H. Stoel als bemiddelaar optrad : Hertog Hendrik had geen zonen en had nog geen opvolger aangeduid voor de hertogelijke troon. Het machtige Frankrijk dat reeds geruime tijd op Lorreinen aasde, zag de kans schoon om het gebied in te palmen van zodra het hertogdom zonder leider zou komen te vallen. Een huwelijk van de dochter Nicole van Lorreinen met haar neef Karel van Vaudemont was de enige oplossing om de onafhankelijkheid van het hertogdom te waarborgen en de hertogelijke troon binnen de familie van Lorreinen te houden. Een aanslepende twist tussen beide families maakte dit huwelijk echter onmogelijk. Cfr. L. VAN MEERBEECK, *Le Saint-Siège et la Lorraine sous Paul V et Grégoire XV (1617-1621)*, - *B.I.H.B.R.*, dl. XIV, 1934, p. 5-22.

38. B.A.B., A.E., XI, f° 28r, 22 november 1617 ; B.A.B., B 174, Losse stukken met betrekking tot het bisdom (17e E).

39. *Ibidem*, f° 40r, 27 januari 1618.

40. A.C. DE SCHREVEL, *art.cit.*, kol. 616.

41. A.R.A., Fonds *Raad van State*, nr. 26, Listes annuelles des membres du Conseil d'Etat (1530-1562, 1672), f° 147. (Dank aan Dr. E. Persoons, die ons bij deze opzoeking behulpzaam was).

42. L. VAN MEERBEECK, *art.cit.*, p. 13.

Uit deze feiten blijkt duidelijk dat Antoon Triest de speciale voorkeur genoot van de aartshertogen. Zij zagen in hem de geknipte man om de politiek van de Spaanse kroon en van de H. Stoel te dienen. Zijn benoeming tot lid van de Raad van State — niettegenstaande zijn diplomatieke missie geen succes was — bewijst nogmaals de voorliefde van de aartshertogen voor deze kerkelijke prelaat.

IV. Enkele tussenkomsten in de Staten van Vlaanderen⁴³.

De oorlogen hadden enorme schade berokkend aan het Vlaamse land⁴⁴. Om aan deze alarmerende situatie enigszins te verhelpen deed de aartshertog beroep op de financiële «edelhoedigheid» van de Staten van Vlaanderen. Over de omvang van de gevraagde subsidies werd soms maandenlang onderhandeld en geredetwist.

Ook onderling kwamen de Vier Leden vaak niet akkoord. De Staten werden eveneens gevraagd om de onkosten voor het graven van het kanaal «de Zuydtleye» tussen Gent en Brugge te helpen dekken⁴⁵. De Brugse clerus vaardigde Denijs Stoffels af om in Brussel over deze kwestie te onderhandelen met de andere vertegenwoordigers. Over deze hangende zaak werd een drukke correspondentie gevoerd tussen Stoffels en Triest⁴⁶. Door de vele leemten in deze briefwisseling was het onmogelijk om de draad van de onderhandelingen te volgen. Toch bleek duidelijk dat er een grote onenigheid ontstond tussen de diverse leden

43. Als bisschop van Brugge vertegenwoordigde A. Triest de geestelijkheid in de Staten van Vlaanderen. Het ware interessant om even dieper in te gaan op de tussenkomst van Triest in deze Staten. Uit de gegevens van de resolutieboeken van de Staten kon moeilijk de rol van Triest achterhaald worden. In het archief van het bisdom Brugge steekt wel een bundel akten van de Staten van Vlaanderen. Het lag echter buiten onze mogelijkheid om binnen het kader van ons onderwerp dit bronnenmateriaal grondig te bestuderen.

44. Cfr. *supra*, p. 6-7.

45. *Ibidem*, f° 30r, 27 november 1617.

46. B.A.B., B. 254, Bundel *Triest*. In deze bundel steken een twintigtal brieven van Triest aan Stoffels betreffende de onderhandelingen in de Staten.

over de subsidiëring van deze werken⁴⁷. Bisschop Triest liet niet na om Stoffels aan te manen niet onder te doen voor de andere leden en hen zelfs te wijzen op hun plichten⁴⁸. Op 21 maart 1621 vertrok de bisschop zelf als afgevaardigde van de Staten naar Brussel om er te onderhandelen. Hij keerde op 4 april terug naar Brugge⁴⁹. De dagelijkse discussie in de Staten leverde geen resultaat op. Ook Triest beklagde er zich meermaals over dat de afgevaardigden zo lang bleven onderhandelen zonder een beslissing te treffen. Hij oordeelde dat de helft van de vertegenwoordigers volstond om de zaken verder af te handelen⁵⁰. Deze financiële polemiek bleef nog jaren aanslepen en belemmerde een effectieve tegemoetkoming van de Staten aan de concrete noden van die tijd. De actieve steun die Triest aan de aartshertog verleende is zeer opvallend.

HOOFDSTUK II. DE BISSCHOP EN DE CLERUS

I. Visitaties in parochies, kapittels en kloosters

De bisschoppen speelden een beslissende rol in de katholieke restauratie, die door het Concilie van Trente was ingeluid. Het behoorde tot hun voornaamste plichten minstens om de twee jaar alle parochies van hun diocees te bezoeken. Met hun visitaties

47. *Ibidem*, Brief vanwege Triest aan Stoffels, 9 april 1619 : «... Dissentio ista inter nostrales et Gandenses promovebit intentionem nostram...» ; Brief vanwege Triest aan Stoffels, 27 april 1619 : «... Non sunt ceremoniae uti dicit Dominus De Wijse quae nos retinent, sed captiones Iprensium quae nos ab ipsis deterrere deberent».

48. *Ibidem*, Brief vanwege Triest aan Stoffels, 9 mei 1619 : «... vestrum est eos monere...» ; Brief vanwege Triest aan Stoffels, 11 april 1619 : «Quod si non fecerint (= Gandenses) absolute, moneas eos secreto per Episcopum aut decanum ut faciant...».

49. B.A.B., A.E., XII, f° 54r, 21 maart 1621 en f° 55r, 4 april 1621.

50. *Ibidem*, f° 4v, 19 maart 1620 ; f° 20r, 5 augustus 1620 ; f° 54r, 24 maart 1621 ; f° 61r, 3 juni 1621 ; B.A.B., B. 254, *Bundel Triest*, Brieven vanwege Triest aan Stoffels, 21 april 1621 ; 27 april 1621 ; 29 april 1621 ; 30 juli 1621.

beoogden de bisschoppen de ketterij uit te roeien, de goede zeden en godsvrucht te stimuleren en de zielzorg te activeren⁵¹.

Trouw aan deze oproep begon Antoon Triest reeds bij de aanvang van zijn episcopaat met zijn eerste parochiebezoeken. Na deze visitatie stelde de bisschop voor elke parochie enkele richtlijnen op⁵². In een kleine drie jaar bezocht bisschop Triest een zeventigtal parochies. Op een twintigtal parochies na heeft hij dus zijn ganse bisdom doorkruist. We kunnen zelfs gemakkelijk de reisroute van de bisschop volgen. In augustus en september 1617 bezocht hij enkele parochies in de dekenijen Aardenburg, Oudenburg en Gistel. Het volgend jaar kwamen de dekenijen Gistel, Damme, Sluis, Roeselare en Torhout aan de beurt, met tussenin enkele andere parochies die hij op zijn reisweg aandeed. Vanaf 1619 begon Triest zijn tweede ronde en bezocht toen de parochies die hij de vorige twee jaren terzijde had gelaten. Het valt op dat de bisschop enkel in de zomermaanden — vanaf mei tot oktober — zijn parochies visiteerde. In de winterperiode inspecteerde bisschop Triest de kerken, kloosters en hospitalen die binnen de periferie van Brugge gelegen waren⁵³.

Aartspriester Servaas De Quinckere getuigde dat hij de bisschop vaak begeleidde bij de visitaties⁵⁴. Meer inlichtingen ontbreken.

51. Het Concilie van Trente had nauwkeurig de plichten en rechten van de bisschoppen uitgestippeld. Cfr. J. DELUMEAU, *La Catholicisme entre Luther et Voltaire*, (Nouvelle Clio, dl. XXXbis), Parijs, 1971, p. 54-58 ; F. WILLOCX, *L'introduction des décrets du Concile de Trente...*, p. 50-53 ; J.D. MANSI, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, dl. XXXIII, Parijs, 1902, kol. 157. Ook tijdens het provinciaal concilie van Mechelen werden de bisschoppen herinnerd aan hun plichten. Cfr. P.F.X. DE RAM, *Synodicon Belgicum...*, dl. I, p. 389.

52. R.A.B., K.A., nr. 383bis, *Registrum decretorum et statutorum visitationum diversorum respective Ecclesiarum et Monasteriorum Perillustris et Reverendissimi Domini Antonii Triest, Quinti Episcopi Brugensis. Conscriptum per me Lambertum van Kestelt*. Deze bundel bevat decreten voor de parochies, kapittels en kloosters. Het is dus geen reisverslag van de bisschoppelijke visitaties.

53. Cfr. *infra*, p. 22 en 63.

54. *Informatieproces A. Triest 1620*, f° 688v : «... Reverendissimum Dominum Antonium Episcopum durante illo triennio visitasse Ecclesias suae Dioecesis et providisse illarum necessitatibus, quod scit, quia saepe visitationibus huiusmodi interfuit».

Uit de richtlijnen voor de parochies blijkt dat de bisschop zowel oog had voor de materiële toestand van de parochie als voor het godsdienstig en zedelijk gedrag van de pastoor en de parochianen. In de eerste plaats werd aandacht geschonken aan de staat van het kerkgebouw. Her en der waren reeds herstellingen aangebracht en in de meeste parochies was de kerk slechts gedeeltelijk vernield⁵⁵. De uitrusting voor de eredienst was in de meeste kerken zeer gering. Het is opvallend hoe Triest tot in het kleinste detail aanmerkingen maakte over de kerkbenodigheden. Het was tevens zijn gewoonte tijdens de kerkvisitaties het altaar en het kerkhof die door de protestanten «ontheiligd» waren, te herwijden⁵⁶.

Na de inspectie van het kerkgebouw volgde het inkijken van de kerk- en disrekeningen. De administratieve rompslomp in vele parochies was voor de bisschop een steen des aanstoets⁵⁷. Triest drong er op aan om zo snel mogelijk de boekhouding op punt te stellen. Specificatie van de inkomsten en uitgaven, afbetaling van achterstallige schulden en tijdige inning van pachten en renten waren algemene vereisten. Ook het bijhouden van de parochieregisters liet te wensen over.

Tenslotte ging de bijzondere aandacht van de bisschop ook naar het catechismusonderricht. Verscheidene pastoors werden aangemaand om catechismuslessen te geven of tenminste tijdens hun preken de catechismus uit te leggen aan de jeugd⁵⁸.

Bisschop Triest heeft het aangedurfd om de kapittels van zijn diocees te visiteren. Zijn voorganger de Rodoan achtte het raadzamer dit niet te doen, om eventuele moeilijkheden te voorkomen⁵⁹. Zoals het ook zijn gewoonte was bij de parochiebe-

55. In geheel het district van Brugge bleef alleen de kerk van Varsenare ongedeerd. Cfr. R.A.B., K.A., nr. 415, Uittreksels uit de processen-verbaal...

56. De formule luidde : «reconciliavit altare et caemiterium».

57. Dit was vooral het geval in Oostende, Lichtervelde, Dudzele, Ettelgem, Zwevezele, Gistel, Oostkerke, Koolkerke, Ardoorie, Egem en Roeselare.

58. De pastoors van Watervliet, Snaaskerke, Ettelgem, Gistel, Oostkerke en Oostnieuwkerke werden hiervoor aangemaand. Over het catechismusonderricht, cfr. *infra*, p. 57-59.

59. M. CLOET, *Karel-Filips de Rodoan...*, p. 144.

zoeken, stelde Triest na de visitatie een reeks reglementen op voor de betrokkenen. Zo besloot de bisschop naar aanleiding van zijn visitatie in het Sint-Donaaskapittel enkele hervormingen door te voeren⁶⁰. Samen met enkele afgevaardigden van het kapittel stelde hij nieuwe statuten op⁶¹. Deze werden op 18 oktober 1618 in hun geheel uitgevaardigd. A. Triest beweerde stellig dat hij geenszins afbreuk wilde plegen aan het privilege van het kapittel, maar dit integendeel wenste te verrijken door enkele misstanden te saneren⁶².

Op 12 maart 1619 visiteerde de bisschop het collegiale kapittel van de Onze-Lieve-Vrouwekerk⁶³. Hij merkte op dat de statuten betreffende de eredienst en de residentie niet nageleefd werden. Daarom vaardigde hij op 5 juli 1619 een nieuwe reeks voorschriften uit⁶⁴.

Het Sint-Salvatorkapittel onderging hetzelfde lot. Naar aanleiding van zijn bezoek op 12 november 1619⁶⁵ stelde Triest voor deze kapittelheren een gelijkaardige reeks voorschriften op betreffende de ambtsvoorwaarden voor de deken en kanunniken, de residentieplicht, de eredienst en de «distributies». Enkele maanden later, op 1 februari 1620, reduceerde de bisschop het aantal mis- sen⁶⁶.

Het bisschoppelijk bezoek aan de kerk van Torhout op 30 juli 1617 bood meteen de gelegenheid aan Triest om ook het kapittel te visiteren⁶⁷. Naar de gewoonte van de bisschop kregen de ka-

60. De precieze datum van de visitatie konden we niet achterhalen.

61. R.A.B., K.A., nr. 917, Akte over het bisschoppelijk recht van visitatie van het kapittel (1225-1618); R.A.B., K.A., nr. 904, Sint-Donaas: Statuten bekrachtigd door bisschop Triest (1618).

62. B.A.B., A.C.S.D., Y, f° 85v, 18 juli 1618.

63. Cfr. *infra*, p. 63.

64. R.A.B., K.A., nr. 383bis, f° 54v - 68r; B.A.B., A.E., XI, f° 135r, 5 juli 1619.

65. Cfr. *infra*, p. 63.

66. B.A.B., S. 201, Losse stukken over statuten, kerkvisitaties, enz... 16de-18de eeuw.

67. Cfr. *infra*, p. 62.

Antoon Triest als bisschop van Brugge

pittelheren één maand later nieuwe statuten opgelegd⁶⁸. De gelijkens met de voorschriften voor de andere kapittels is treffend.

Uit het bovenstaande blijkt duidelijk dat bisschop Triest systematisch en vastberaden het leven aan de kapittels wilde regelen volgens de besluiten van het Concilie van Trente. Hij is daar blijkbaar in geslaagd zonder echt verzet uit te lokken.

Het lag tevens in de bedoeling van bisschop Triest om de kloosters van zijn bisdom nieuw leven in te blazen en te hervormen naar de voorschriften van Trente. Daarom besloot hij om het leven achter de kloostermuren van naderbij te inspecteren. We geven hier een overzicht van deze visitaties⁶⁹.

3 sept.	1617	Kartuizers	A.E., XI	f° 16r
17 maart	1618	Sint-Trudo	383 bis	f° 20r-29v
3 april	1618	Sarepta	A.E., XI	f° 49v
24 april	1618	Kastanjeboom	383 bis	f° 30r-31r
11 aug.	1618	Bethanie	A.E., XI	f° 80v-83v
17 maart	1619	Sarepta	ibidem	f° 120r
12 mei	1619	Spermalie	ibidem	f° 128r
5 aug.	1619	Dominicanen	ibidem	f° 140r
8 nov.	1619	Kastanjeboom	ibidem	f° 149r
18 nov.	1619	Begijnhof	ibidem	f° 153r
? maart	1620	Bethanie	383 bis	f° 68v-70v
4 maart	1620	Eeckhoutte	ibidem	f° 79r-89r
9 maart	1620	Potterie	ibidem	f° 71r-78v
20 maart	1620	Cellebroeders	475 bis	
2 april	1620	Sint-Jan	383 bis	f° 89v-92r
24 mei	1620	Potterie	ibidem	f° 78v
			A.E., XII	f° 8v
26 aug.	1620	Potterie	ibidem	f° 23r
26 dec.	1620	Annunciaten	ibidem	f° 37r
? maart	1621	Sint-Jan	383 bis	f° 93r-v
21 aug.	1621	Sinte-Godelieve	A.E., XII	f° 81r

68. R.A.B., K.A., nr. 383bis, f° 5r-11r.

69. Bij dit overzicht steunden we op gegevens uit de *Acta Episcopatus*, R.A.B., K.A., nr. 383bis en R.A.B., K.A., nr. 475bis.

De gegevens over het bisschoppelijk bezoek zijn soms heel beperkt. Dat heeft te maken met het feit dat sommige kloosters exemptie genoten en bijgevolg onttrokken waren aan de bisschoppelijke rechtsmacht.

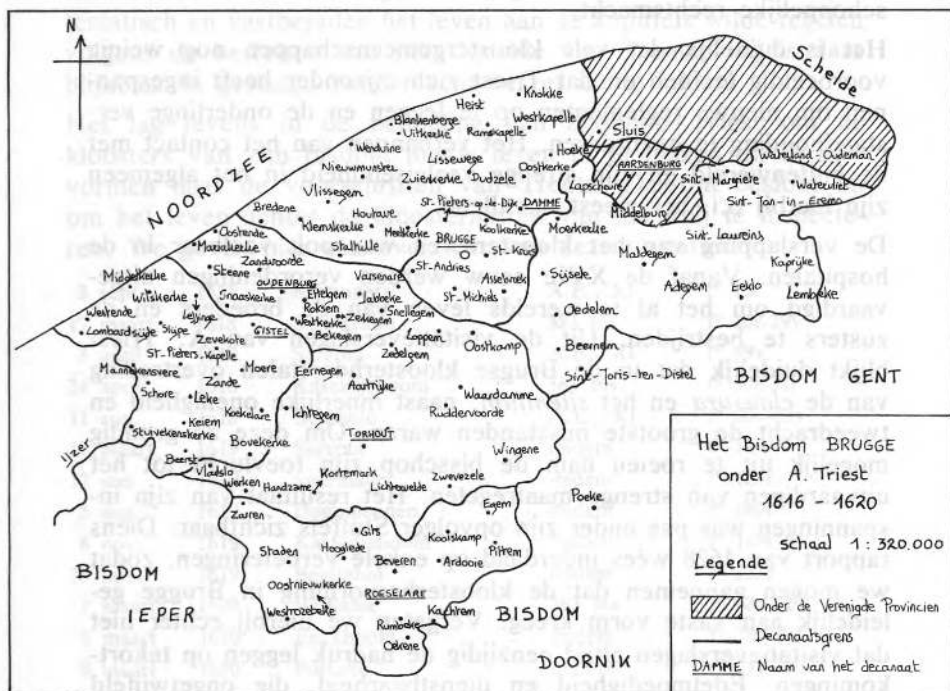
Het is duidelijk dat vele kloostergemeenschappen nog weinig voorbeeldig leefden en dat Triest zich bijzonder heeft ingespannen om nieuwe reglementen op te leggen en de onderlinge verstandhouding te bevorderen. Het verbannen van het contact met de buitenwereld en zijn strenge veeleisendheid in het algemeen zijn hierbij o.i. het meest opvallend.

De verslapping van het kloosterleven was ook voelbaar in de hospitalen. Vanaf de XVIe eeuw werden verordeningen uitgevaardigd om het al te werelds leven van de broeders en de zusters te bestrijden. Uit de visitatieverslagen van A. Triest blijkt duidelijk dat in de Brugse kloosterhospitalen overtreding van de *clausura* en het *silentium*, naast innerlijke onenigheid en tweedracht de grootste misstanden waren. Om deze zo grondig mogelijk uit te roeien nam de bisschop zijn toevlucht tot het uitvaardigen van strenge maatregelen. Het resultaat van zijn inspanningen was pas onder zijn opvolger Stoffels zichtbaar. Diens rapport van 1628 wees inderdaad op enkele verbeteringen, zodat we mogen aannemen dat de kloosterhervorming in Brugge geleidelijk aan vaste vorm kreeg. Vergeten we hierbij echter niet dat visitatieverslagen altijd eenzijdig de nadruk leggen op tekortkomingen. Edelmoedigheid en dienstbaarheid, die ongetwijfeld ook werden betoond — wellicht zelfs ook door zwakke en onder sommige opzichten laakbare religieuzen — worden daarbij gemakkelijk verzwegen en vergeten.

Een bijzondere vermelding verdient het Sint-Janshospitaal, gelegen in de O.-L.-V.-parochie, dat sinds de Late Middeleeuwen een welbekende faam genoot. Het hospitaal stond open voor alle mensen in nood: zieken, zwakken, pelgrims, daklozen, enz. De zieken vormden het voornaamste cliënteel. Hun herkomst was zeer verscheiden en hield verband met de internationale faam van Brugge. Mensen met besmettelijk geachte ziekten werden niet aanvaard. Aanvankelijk bestond het hospitaalpersoneel uit een zelfstandige gemeenschap van lekebroeders en -zusters, die geen deel uitmaakten van een kloosterorde. Vanaf de XIIe eeuw zette de kerk zich in om deze lekengemeenschap om te vormen

Antoon Triest als bisschop van Brugge

naar een instelling met religieus statuut. Het hospitaal werd onderworpen aan de bisschoppelijke rechtsmacht. Men nam de regel van Augustinus aan als kloosterregel⁷⁰.

II. De bisschop en de dekenen van de christenheid

§ 1. Nieuwe decanale indeling van het bisdom (1618)

Tijdens zijn kortstondig episcopaat te Brugge toonde bisschop Triest interesse voor de bestuurlijke organisatie van zijn bisdom. Op 29 november 1618 voerde hij een nieuwe decanale indeling door⁷¹.

70. *Sint-Jans-hospitaal Brugge 1188-1976*, Brugge, 1976, voornamelijk p. 53-59.

71. B.A.B., A.E., XI, f° 103v-104v : *Nova et provisionalis divisio Decanatum Episcopatus et Diocesis Brugensis*. Daar wordt opgesomd welke parochies de nieuwe dekenijen omvatten. Zie hierover ook M. ENGLISH, *De dekenaten in het bisdom Brugge*, - *Emulation*, dl. XCI, 1954, p. 5-17.

Deze decanale herstructurering leert ons dat bisschop Triest zich bewust aanpaste aan de noden van het ogenblik. Hij zag duidelijk in dat de Geuzen bijna geheel het decanaat Sluis en een flink stuk van het decanaat Aardenburg stevig in bezit hadden. Vermits in Sluis nog amper drie parochies gespaard bleven, besloot Triest deze dekenij te supprimeren en het resterende gebied toe te voegen aan Damme. Het verloren gebied in de dekenij Aardenburg werd gecompenseerd door toevoeging van andere parochies van het bisdom, en zo verlegde de bisschop systematisch de grenzen van de overige decanaten. Het waarom van de ongelijke verdeling van parochies over de dekenijen Oudenburg en Damme is ons niet duidelijk.

Bisschop Triest stelde duidelijk dat de nieuwe indeling voorlopig was. Waarschijnlijk wachtte hij op de afloop van het Twaalfjarig Bestand om dan meer definitief de grenzen van de dekenijen vast te leggen. Het wapenbestand tussen Noord en Zuid liep immers naar zijn einde toe en het zag er naar uit dat het niet zou verlengd worden⁷². Door zijn onverwachte overplaatsing naar het bisdom Gent bleef het bij die voorlopige regeling, die gedurende het gehele Ancien Régime behouden bleef !

Vanaf november 1618 telde het bisdom Brugge dus zeven dekenijen, die onder het toezicht stonden van landdekenen. Deze laatsten vormden een onmisbare schakel tussen bisschop en parochiegemeenschap.

§ 2. De aanstelling van nieuwe dekenen

De hoofdbekommernis van bisschop Triest lag duidelijk in een onmiddellijke bezetting van de decanaten. In elke dekenij werd

In het archief van het bisdom Brugge berust een kaart van deze nieuwe indeling van het bisdom door A. Triest. Cfr. B.A.B., B 248, Bisdom Brugge. Algemeenheden, XVIe eeuw. Om bijgevoegd kaartje te reconstrueren maakten we gebruik van deze kaart en van de atlassen : J.C. RAMAER, *Geschiedkundige atlas van Nederland. Het Koninkrijk der Nederlanden op 1 juli 1817*, 's Gravenhage, 1931 ; J. VERSCHUEREN, *Atlas van België. Zes en dertig natuurkundige, economische en staatkundige kaarten*, Antwerpen e.a., 1945, p. 13-14.

72. J. LEFEVRE, *Het Zuiden tijdens het Bestand*, - A.G.N., dl. VI, 1953, p. 216-218.

een nieuwe deken aangesteld, behalve in Roeselare en Brugge⁷³. Drie dekens kregen om niet nader bepaalde redenen hun ontslag⁷⁴. Voor Damme en Oudenburg viel de keuze op een kanunnik van het Sint-Donaaskapittel⁷⁵. De inlichtingen over de benoemingen zijn zo schaars, dat we niet kunnen achterhalen welke motieven de bisschop liet doorwegen bij zijn keuze. Het lag zeker in zijn bedoeling om in de eerste plaats bekwame dekens aan te stellen, die hun taak ernstig zouden gaan opnemen.

De decanale reorganisatie die bisschop Triest doorvoerde, kaderde in een algemeen hervormingsplan om de dekens efficiënt in te schakelen in het religieus restauratieproces binnen zijn bisdom.

§ 3. *Instructies voor de dekens*

In navolging van zijn voorganger vatte A. Triest het plan op om in het bisdom Brugge een synode bijeen te roepen. Onze enige informatiebron is het getuigenis van Servaas De Quinckere op het informatieproces van A. Triest in 1620⁷⁶. We vernemen er dat Triest een diocesane synode had uitgestippeld en het plan liet overmaken aan Mathias Hovius, aartsbisschop van Mechelen. Deze keurde het project echter af daar hij het moment niet geschikt achtte om een diocesane synode te houden.

73. Op 1 juni werd Jacob Damhoudere deken van Oudenburg. Cfr. B.A.B., A.E., XI, f° 3v, 1 juli 1617; Johannes Vander Straeten werd vanaf 1 maart 1618 deken van Gistel. Cfr. *ibidem*, f° 43v, 1 maart 1618. Twee dagen later benoemde Triest de pastoor van Maldegem, Antoon Melanthis, tot deken van Aardenburg. Cfr. *ibidem*, f° 43v, 3 maart 1618. De nieuwe deken van Damme was Johannes Vande Velde, eertijds pastoor van Loppem. Cfr. *ibidem*, f° 102v, 29 november 1618. Herman Bouchout pastoor van Sint-Michiels, promoveerde op 21 juli 1620 tot deken van Torhout. Cfr. B.A.B., A.E., XII, f° 17v, 21 juli 1620.

74. Hubert Audejans werd als deken van Gistel vervangen door Johannes Vander Straeten. Johannes Landschoot, deken van Sluis, en Arnold Van Mechelen, deken van Damme, werden vervangen door bovenvermelde J. Vande Velde.

75. J. Vande Velde was kanunnik van het Sint-Donaaskapittel te Brugge, evenals Jacob Damhoudere.

76. Servaas De Quinckere werd opgeroepen om te getuigen over de kwaliteiten van Triest, toen deze in 1620 benoemd werd tot zevende bisschop van Gent. Hij is de enige getuige die inlichtingen verstrekt over de diocesane synode. Cfr. *Informatieproces A. Triest 1620*, f° 687v. De andere getuigen beweren dat ze er nooit iets over gehoord of gezien hebben. Cfr. *ibidem*, f° 691r, 693v, 695v, 697v.

Het voorgestelde project konden we helaas niet terugvinden. Opzoeken in het archief van het bisdom Brugge en van het aartsbisdom Mechelen bleven zonder resultaat. Welke alternatieve middelen bisschop Triest aangewend heeft om het post-tridentijnse kersteningsproces door te voeren in zijn diocees, zal verder toegelicht worden.

Op 26 april 1618 publiceerde Triest een *Instructio decanorum Christianitatis dioecesis Brugensis*, die uitvoerig de richtlijnen voor de dekens bij de visitatie van de parochies uitstippelt⁷⁷. Dit document is duidelijk een aanloop tot de reorganisatie van november 1618. We achten het niet onbelangrijk om deze *Instructio* even nader toe te lichten.

De inleiding verraadt dat Triest hoge verwachtingen stelde in de dekens. Hij wees deze medewerkers op het belang van hun functie. Samen met de bisschop deelden zij immers in de zorg voor hun kerken en parochianen.

De bisschop eiste dat de dekens elk jaar de parochies van hun dekenij zouden bezoeken. Bij deze visitaties dienden zij in de eerste plaats de rekeningen van de kerkfabriek en armentafel na te kijken. Na de auditie van de rekeningen moesten de dekens dezelfde ontvangers en magistraten van de parochie onderwerpen over het zedelijk gedrag en de levenswandel van de pastoor.

In de instructie volgt daarop de inspectie van de kerk, waarvoor de *ordo visitandi* eveneens nauwkeurig uitgestippeld is. Na de inspectie van de kerk komt de visitatie van de parochie. Zij moet verlopen volgens de voorgeschreven *modus et forma*. De dekens zullen zowel naar de persoon van de pastoor als naar de parochianen informeren. Om zich niet blind te staren op een mogelijk subjectief relaas van de pastoor, is het noodzakelijk dat de dekens ook enkele vooraanstaande leken van de parochie onderwerpen over bovenvermelde inlichtingen.

De *Instructio* stipuleert verder dat de dekens na elke visitatie een verslag moeten opmaken met bijkomende opmerkingen over

77. B.A.B., A.E., XI, f° 55r-66v, 26 april 1618. Meerdere exemplaren van deze *Instructio* werden teruggevonden in B.A.B., B 254, *Bundel Triest*; B.A.B., B 238, *Losse stukken: onderrichtingen...*

sommige punten van nalatigheid, die sinds het vorig jaar niet nagekomen zijn. Dit relaas moet dan aan de bisschop overgemaakt worden.

Ook enkele verspreide gegevens lichten ons in over de taak van de dekens. Op 5 mei 1618 richtte de bisschop een schrijven aan alle dekens om van hen alle namen van de pastoors van hun district te vernemen. Er moest gespecificeerd worden of deze bedienaars volwaardige pastoors waren (*propriarii*) of plaatsvervangers (*deservitores*), en waaruit hun inkomsten bestonden⁷⁸. Enkele dagen later gaf Triest hen de volmacht om de inkomsten te ontnemen van de pastoors en beneficianten, die zich niet hielden aan de verplichte residentie en geen gewettigd bewijs van vrijstelling van residentie konden voorleggen⁷⁹. De dekens kregen in februari 1619 het bevel om hun pastoors de opdracht te geven de namen van de parochianen die hun paasplicht niet vervulden, te noteren en deze lijst binnen de twee weken na Pasen aan hem over te maken⁸⁰. Dat A. Triest wenste dat de administratie van de parochie geregulariseerd werd, is ons niet meer onbekend⁸¹. Een extra-maatregel van november 1619 maande de dekens aan om hun pastoors te verplichten vóór Kerstmis een *status* van de goederen van hun kerk, kapellen, armentafels en broederschappen aan de bisschop af te leveren. Triest omschreef nauwkeurig op welke manier de rekeningen, inkomsten en uitgaven moesten gespecificeerd worden⁸².

§ 4. Enkele decanale visitatieverslagen

Aan de hand van de schriftelijke *Instructio* van april 1618 moesten de dekens dus jaarlijks de parochies van hun district bezoeken. Wat onze periode betreft hebben slechts een tweetal decanale verslagen de tijd getrotseerd.

78. B.A.B., A.E., XI, f° 66v, 5 mei 1618.

79. *Ibidem*, f° 69v-71r, 21 mei 1618.

80. *Ibidem*, f° 115v-116r, 23 februari 1619.

81. Cfr. *supra*, p. 20.

82. B.A.B., A.E., XI, f° 154r-154v, 23 november 1619 ; B.A.B., B 238, Losse stukken : onderrichtingen...

Het eerste rapport betreft de kerkinspecties in de dekenij Damme. De deken van Damme, Johannes Vande Velde, visiteerde in de loop van het jaar 1619 zijn district⁸³.

In de bundel kerkinspecties van de dekenij Gistel troffen we slechts één parochie aan die in de jaren 1616-1620 bezocht werd door de deken. Johannes Vander Straeten visiteerde op 2 oktober 1619 de parochie Leke⁸⁴. In het archief van het bisdom Brugge bevindt zich in de bundel *Dekanale kerkvisitaties* een verslag over de dekenij Brugge, 1620⁸⁵. Het betreft de visitatie van kerken, kapellen, kloosters en scholen binnen de stad Brugge gelegen. Het is echter niet duidelijk wie de visitaties verrichtte — Triest of De Quinckere — en evenmin wie het verslag heeft opgesteld.

Ons besluit kan kort zijn. De onvolledige en weinig verzorgde decanale verslagen geven niet de resultaten die volgens de *Instructio* verwacht konden worden. De goede bedoeling van de bisschop werd onvoldoende in praktijk omgezet. Daardoor verliest de *Instructio* enigszins aan waarde. De verslagen bieden ons vooral over het godsdienstig en zedelijk leven in de parochies onvoldoende inlichtingen.

III. De bisschop en de parochiegeestelijkheid

§ 1. Het priestertekort

De opstand en de plundertochten van de laatste decennia van de XVIe eeuw hadden niet alleen armoede en verwoesting gezaaid over Vlaanderen, maar hadden de plattelandsbevolking ook beroofd van haar zielzorgers. Een nijpende priesternood kenmerkte het parochiale leven in het begin van de XVIIe eeuw⁸⁶. Vele

83. R.A.B., K.A., nr. 396, Kerkinspecties Decanaat Damme (1619-1625). Vande Velde visiteerde de parochies Damme, Oostkerke, Lissewege, Dudzele, Houtave, Stalhille, Vlissegem, Nieuwmunster, Klemskerke, Blankenberge, Westkapelle, Wenduine, Meetkerke, Ramskapelle, Heist, Knokke, Hoeke, Bredene, Zuienkerke en Uitkerke.

84. R.A.B., K.A., nr. 402, Kerkinspecties decanaat Gistel (1619-1716).

85. B.A.B., B 241, Dekanale kerkvisitaties in de dekenijen, Brugge, 1620.

86. A. PASTURE, *La restauration religieuse aux Pays-Bas Catholiques sous les archiducs Albert et Isabelle (1596-1633), principalement d'après les Archives de la Nonciature et de la Visite ad limina*, Leuven, 1925, p. 210.

pastoors hadden hun parochie verlaten, elders waren erg middelmatige zielzorgers aangesteld. Bij gebrek aan geschoolde pastoors met goede zeden was de bisschop wel verplicht minderwaardigen te behouden in hun functie⁸⁷. Ook de moeilijkheid om een pastoor financieel te onderhouden was een determinerende factor voor het priestertekort⁸⁸. In de dekenij Damme bijvoorbeeld werden slechts tien van de twintig parochies door een eigen pastoor bediend⁸⁹.

Het was tevens een moeilijke opdracht voor de bisschop om bekwame priesters te vinden die het aandurfdn zich in de grensstreken te vestigen. Hij achtte zich verplicht deze parochieherders met financiële vrijgevigheid aan te moedigen om de gelovigen over de grens te bezoeken en zelfs in het geheim aan de zieken de H. Sacramenten toe te dienen⁹⁰.

A. Triest kon slechts enkele diocesane priesters tot pastoor benoemen⁹¹. Om de overige parochies van een zielzorger te voorzien, greep de bisschop diverse middelen aan : vereniging van parochies en beroep op regulieren en vreemde priesters. Vooral in de noordelijke gebieden, waar de priesternood het grootst was, namen enkele pastoors de zielzorg over meerdere parochies waar.

Ook enkele plattelandsparochies rond Brugge werden verenigd : Assebroek werd toegewezen aan de pastoor van Sint-Katharina⁹²

87. *Informatieproces A. Triest 1616*, f° 85v, getuigenis van D. Stoffels : «Ex his porro ecclesiis quae utcumque accomodatae existunt aliae pastoris solatio sunt destitutae, aliae vero eaeque non paucae pastores habent, qui vitae sunt dissolutioris, quos tamen episcopus tum propter inopiam sacerdotum, qui doctrina et moribus probati sunt, qua haec diocesis laborat, tum ob clamorem parvulorum panem quotidie petentium tolerare cogitur».

88. M. CLOET, *Het kerkelijk leven in een landelijke dekenij van Vlaanderen tijdens de XVIIe eeuw. Tielt van 1609 tot 1700*, Leuven, 1968, p. 129-132.

89. Cfr. R.A.B., K.A., nr. 396, Kerkinspecties Decanaat Damme, 1619-1625.

90. *Informatieproces D. Stoffels 1620*, f° 43v, getuigenis van S. De Quincere.

91. Deze gegevens haalden we uit de *Acta Episcopatus*. Het betreft benoemingen in Leffinge, Kaprijke, Vlissegem, Oedelem, Westkerke, Jabbeke, Sint-Salvatorskerk, Koolkerke, Torhout, Oostende, Onze-Lieve-Vrouw te Brugge en Brijnshof.

92. B.A.B., A.E., XI, f° 75v, 4 juli 1618.

en Sint-Kruis aan de pastoor van Sint-Anna⁹³. In de streek van Gistel werden Zerkegem en Bekegem bediend door de pastoor van Slijpe⁹⁴. Ook Eernegem en Westkerke werden samengevoegd⁹⁵. Priesters uit andere diocesen hielpen de nood lenigen. We noteerden voor onze periode elf benoemingen van buitendiocesane priesters⁹⁶.

Datum	Benoemd te	Bisd. v. herkomst	Bron
21 juli 1617	Zwevezele (D)	Luik	A.E., XI, f° 7v
25 okt. 1617	Poeke (P)	Mechelen	ibidem, f° 23v
25 mei 1618	Oedelem (P)	Gent	ibidem, f° 70v
30 mei 1618	Kaprijke (P)	Gent	ibidem, f° 71v
14 juli 1618	Leffinge (D)	's Hertogenbosch	ibidem, f° 77r
17 juli 1618	Poeke (D)	Gent	ibidem, f° 77v
12 maart 1619	Lembeke (D)	Gent	ibidem, f° 118v
10 april 1619	Watervliet (D)	Doornik	ibidem, f° 124v
9 aug. 1619	<i>Licentia celebrandi</i>	Boulogne	ibidem, f° 140r
	<i>in dioecesi</i>		
16 nov. 1619	Snellegem (D)	Luik	ibidem, f° 152v
19 nov. 1620	Leke (D)	Mechelen	A.E., XII, f° 33v
15 maart 1621	Eernegem (P)	Ieper	ibidem, f° 51v

Het aandeel van de regulieren in de recrutering van zielzorgers evenaarde dit van de vreemde priesters. Tot de negen kloosterlingen die voor een pastoraat of een *deservitura* aangezocht werden, behoorden twee Jezuïeten, resp. uit Veurne en uit het bisdom Gent, twee Dominicanen, drie kloosterlingen uit Zonnebeke, één religieus uit het H. Drievuldigheidsklooster van Hondschote en één religieus van de abdij Dielegem (Jette). Bisschop Triest deed nog meer beroep op regulieren om in zijn bisdom te helpen

93. B.A.B., A.E., XII, f° 58v, 23 mei 1621.

94. *Ibidem*, f° 2v, 29 februari 1620.

95. B.A.B., A.E., XI, f° 87r, 15 september 1618.

96. We hebben tussen haakjes aangeduid of de priesters tot pastoor (*pastor proprietarius*) of tot *deservitor* aangesteld werden.

biecht horen of diensten te celebreren of te prediken. Dezen kregen dus geen welbepaalde parochie toegewezen om er «Gods lammeren te weiden»⁹⁷.

Deze gegevens spreken een duidelijke taal : de priesternood in het bisdom Brugge was zeer groot. Door het tekort aan parochieherders werd een herstel van het kerkelijk leven afgeremd.

§ 2. De vorming van een waardevol priester corps

In 1616 zou het seminarie vijftien seminaristen geteld hebben⁹⁸. Triest gaf in december 1617 de toelating aan de deken Stoffels die tevens president van het seminarie was⁹⁹ om er vijf leerlingen op te nemen nl. één uit Damme, één uit Utrecht, één leerling van de bogardenschool van Brugge en twee Kortrijkzaken¹⁰⁰.

In de *Acta Episcopatus* telden we even de wijdingen na van studenten, die in Brugge, Douai of Leuven gevormd werden.

Datum	Wijding
9 augustus 1617	priester (B)
15 februari 1618	priester (D)
20 februari 1618	priester (L)
18 maart 1618	priester (D)
5 mei 1618	diaken (L)
11 mei 1619	priester (B)
15 augustus 1619	priester (D)
3 september 1619	diaken (D)
6 september 1619	priester (D)
23 november 1619	priester (D)
3 februari 1620	priester (L)
24 september 1620	subdiaken (D)

97. We steunden hiervoor op de *Acta Episcopatus*.

98. P. DECLERCK, *De diocesane priesteropleiding na Trente (1563-1789)*, - *Collationes Brugenses*, dl. XIII, 1967, p. 509.

99. M. CLOET, o.c., p. 122 ; [J.F. FOPPENS], *Compendium chronologicum...*, p. 39-41.

100. B.A.B., A.E., f° 31v, 4 december 1617 ; B.A.B., B 254, Bundel Triest, Brief vanwege Triest aan Stoffels, 26 november 1617.

Onder de negen priesters behoren vijf Jezuïeten, twee «acoliëten» uit Brugge, één diaken uit Brugge en één clericus uit Ieper afkomstig. De subdiaken was een regulier uit het Brugse Augustijnerklooster. Eén priester kreeg dispensatie over de kanoniek opgelegde leeftijd van 25 jaar¹⁰¹. Dit overwicht aan Jezuïeten-priesters is niet zo verwonderlijk want de orde beleefde in die jaren een bloeitijd. Behoudens het seminarie, telde Brugge nog drie volledige humaniorascholen : de kathedraalschool en de scholen van de Jezuïeten en de Augustijnen. Na deze opleiding konden de leerlingen toegelaten worden tot het seminarie.

In de mate van het mogelijke hebben we geprobeerd na te gaan in hoeverre deze priesters en seminaristen effectief ingeschakeld werden in het parochiaal werk van elke dag. We vonden slechts de namen van twee priesters terug die een pastoraat of deservituur toegewezen kregen. Nicolaas Breydel werd op 29 maart 1619 aangeduid om de zielzorg over Hoeke waar te nemen¹⁰². Pas op 3 september 1619 werd hij diaken gewijd. Priester Franciscus Surpianus werd eerst in februari 1619 *deservitor* benoemd van de Sint-Jacobskerk te Brugge¹⁰³. Tien maanden later werd hij pastoor van de Sint-Katharinakerk¹⁰⁴. Daarnaast werden vier alumni van het seminarie, drie uit Brugge en één uit Douai, met de zielzorg, belast resp. als onderpastoor in Roeselare¹⁰⁵ en als pastoor in Sint-Jan-in-Eremo¹⁰⁶, in Ramskapelle¹⁰⁷ en in Roksem¹⁰⁸.

Deze enkele cijfers geven geen totaalbeeld van het aantal intellectueel gevormde pastoors. Het Brugse seminarie stond nog in het beginstadium van zijn ontwikkeling ; zijn aandeel in de recrutering van een waardevol priesterkorps was voorlopig relatief

101. B.A.B., A.E., XI, f° 11r, 9 augustus 1617. Het betreft een Jezuïet uit Brugge, met name Franciscus Surpianus.

102. *Ibidem*, f° 123r, 29 maart 1619.

103. *Ibidem*, f° 116v, 27 februari 1619.

104. *Ibidem*, f° 157v-158r, 10 december 1619.

105. *Ibidem*, f° 35r, 20 december 1617.

106. B.A.B., A.E., XII, f° 39v, 18 december 1620.

107. *Ibidem*.

108. B.A.B., A.E., XI, f° 53r, 13 april 1618.

gering. De Quinckere achtte het noodzakelijk het budget voor de opleiding van seminaristen te verhogen, gezien de nijpende priesterneed en de calvinistische bedreiging in de grensstreken. Onvoldoende inkomsten bleven de bestaanszekerheid van het seminarie aantasten¹⁰⁹.

Een correcte levenswandel diende de onderlegdheid van de pastoor te ondersteunen en hem te onderscheiden van het gewone volk. Een peiling naar het morele gedrag van de pastoors bracht aan het licht dat sommigen het slachtoffer werden van hun zwakheden. Verwaarlozing van hun pastorale plichten, drankzucht en een al te familiale omgang met een vrouw zijn de meest voorkomende negatieve punten.

De *deservitor* van Poeke vergat somtijds missen te celebreren. Als straf voor deze nalatigheid moest hij een deel van zijn inkomsten afstaan en aanwenden voor de herstellingswerken van zijn kerk¹¹⁰.

Sommige zieleherders konden niet weerstaan aan de bekoring van de drank en het kaartspel. De bisschop dreigde de pastoor van Stalhille uit het bisdom te zetten omdat deze al te graag de herberg bezocht en met de kaarten speelde¹¹¹. Ook de pastoor van Maldegem kon het kaartspelen niet laten¹¹², terwijl de pastoor van Vlissegem een grote voorliefde voor het bolspel vertoonde¹¹³.

En wee de onvoorzichtige pastoors die zich vergrepen aan de zonde van het vlees ! De herhaaldelijke vermaningen voor de pastoor van Nieuwmunster om de omgang met een zekere Catharina stop te zetten veranderden niets aan zijn onverbeterlijk gedrag. In een laatste waarschuwing bedreigde Triest de pastoor met excommunicatie¹¹⁴. De pastoor van Oostkamp werd ver-

109. *Informatieproces D. Stoffels 1620*, f° 46v.

110. B.A.B., A.E., XI, f° 110r, 23 december 1618.

111. *Ibidem*, f° 158v, 11 december 1619 : «...ut se serio emendet et abstineat a frequentatione tabernarum, potu et lusu chartarum ante proximam festivitatem navitatis domini, sub poena dimissionis a pastoratu et diocesi».

112. B.A.B., A.E., XII, f° 25v, 5 september 1620.

113. *Ibidem*, f° 89r, 17 november 1621.

114. B.A.B., A.E., XI, f° 122v, 29 maart 1619.

dacht van heimelijke omgang met de vrouw van zijn tuinman¹¹⁵, terwijl de pastoor van het Begijnhof verzocht werd zijn meid binnen de 24 uur door te sturen en nooit meer in zijn huis te ontvangen op straf van *suspensio a divinis*¹¹⁶. Erger was het gesteld met de pastoor van Kaprijke. Hij zou namelijk de zuster van zijn kapelaan verkracht hebben tot grote ergernis van zijn parochianen¹¹⁷. Triest trof een strenge maatregel: hij wees de pastoor het bisdom uit¹¹⁸. Het losbandig gedrag van de pastoor van Pittem deed de bisschop naar harde middelen grijpen. Hij besloot hem te laten aanhouden en binnen Brugge te doen blijven op straf van verlies van zijn beneficie¹¹⁹. 's Anderendaags kwam de bisschop terug op zijn maatregel en gaf hem de toelating om naar Stalhille te gaan. Wanneer hij echter in het kwaad zou hervallen, werd de eerste maatregel opnieuw van kracht¹²⁰.

Wat de pastoor van Zedelgem misdaan had is ons niet precies bekend. Feit is echter dat de bisschop hem beval op 26 juni 1617 vóór zonsopgang met zijn inboedel de parochie te verlaten «ob defectum cerebri et alias causas», op straf van inkerkering¹²¹. De *deservitor* van Werken werd op 23 december 1617 wegens incapaciteit ten gevolge van ouderdom ontslagen¹²².

Het aantal nalatige pastoors lijkt ons relatief aanzienlijk in vergelijking met de weinige zielzorgers die het bisdom Brugge in die tijd telde. Niet alleen de intellectuele opleiding maar ook de zedelijke vorming diende dringend aangepakt te worden om tot een waardevol priesterkorps te komen.

115. *Ibidem*, f° 37v, 2 januari 1618.

116. B.A.B., A.E., XI, f° 142v, 25 september 1619; f° 144v, 17 oktober 1619.

117. *Ibidem*, f° 35r, 19 december 1617: «...pastore proprietario in Caprike quod videlicet stuprasset sororem sui capellani ex quo stupro magna ibidem scandala evenissent».

118. *Ibidem*, f° 48v, 2 april 1618.

119. *Ibidem*, f° 1r, 14 juni 1617.

120. *Ibidem*, f° 1v, 15 juni 1617.

121. *Ibidem*, f° 1r, 13 juni 1617; f° 1v, 15 juni 1617.

122. *Ibidem*, f° 36v.

§ 3. Enkele richtlijnen voor de pastoors

We noteerden reeds dat de verslagen van de bisschoppelijke parochiebezoeken en decanale visitaties in Damme een gamma aan diverse instructies bevatten voor elke pastoor afzonderlijk. Deze richtlijnen handelen overwegend over de materiële toestand van de parochie en het kerkelijk leven van haar inwoners¹²³.

Soortgelijke richtlijnen vonden we terug in een schrijven van de bisschop aan de pastoors van de dekenijen Roeselare en het toenmalige Sluis, waarin Triest sommige parochieherders wees op hun nalatigheden¹²⁴. Ook in de *Acta Episcopatus* werden enkele verspreide gegevens aangetroffen. In het kader van de tegemoetkoming aan het priesterstekort kregen sommige clerici de toelating om biecht te horen, te prediken, de eredienst te celebreren of te exorciseren¹²⁵. Vermelden we ook nog de uitzonderlijke toelating aan de *deservitor* van Oudemans om een huwelijk in te zegenen tussen Zeelanders, die naar deze streek overgekomen waren¹²⁶.

Naast deze particuliere instructies beschikken we over enkele algemene richtlijnen voor alle pastoors van het bisdom. Op 3 oktober 1618 vroeg de bisschop aan alle pastoors om binnen de maand een lijst met specificatie van al hun inkomsten, goederen, renten en rechten, die zij gewoonlijk ontvingen over te maken aan hun deken¹²⁷. Om de godsvrucht onder het volk te stimuleren vroeg de bisschop op 22 november 1618 om de eerstvolgende zondag het hoogheilig Sacrament naar de zieke parochianen te brengen. Verder dat elke maand een Sacramentsverering gehouden zou worden en dat de pastoor, indien nodig, in zijn parochie een broederschap zou oprichten tot meerdere glorie en eer van God¹²⁸.

123. Cfr. *supra*, p. 20.

124. B.A.B., B 238, Losse stukken onderrichtingen..., *Ordinatio ab Illustrissimo Triest pro quibusdam particularibus Ecclesiis, s.d.*

125. De gevallen van exorcisme zullen we in het volgend hoofdstuk nader toelichten. Cfr. *infra*, p. 43-44.

126. B.A.B., A.E., XI, f° 34r, 16 december 1617.

127. *Ibidem*, f° 88v, 3 oktober 1618.

128. *Ibidem*, f° 101v, 22 november 1618.

In enkele omzendbrieven werden de clerici verzocht in hun kerk of klooster dagelijks één mis te lezen en vooraf de litanieën te zingen of te bidden opdat God zijn kerk zou beschermen en vrede en overwinning zou brengen aan de katholieke vorsten. Verder moest met het H. Sacrament elke zondag een *statio* (omwegang) gehouden worden¹²⁹. Om het welslagen van de expeditie van Spinola af te smeken stelde Triest een *turnum precum* (een soort gebedsketen) op voor alle kerken van Brugge voor elke zon- en feestdag. Volgens een welbepaalde orde zou elke kerk om beurt op de aangegeven dagen een gebedsdag houden, vanaf Sint-Michielsfeest (29 september) tot de derde zondag van de advent¹³⁰. Deze gebeds- en omwegangsdagen werden later verlengd tot de vasten. Wie bij elke omwegang aanwezig was, zou een aflaat van veertig dagen verdienen¹³¹.

Een bisschoppelijke verordening van 27 juni 1617 verhoogde de tarieven voor begrafenisdiensten, huwelijksmissen en doopsels¹³².

De pastoors ontvingen ook instructies via hun dekens. Enkele richtlijnen hebben we reeds aangehaald en zullen we hier niet meer herhalen¹³³. Verder gaf de bisschop de opdracht aan de dekens om hun pastoors in te lichten over de viering van het pauselijk Jubileum. Triest drong erop aan dat de Bruggelingen zouden deelnemen aan de algemene processies en tijdens de betrokken week de Sint-Donaas- en Sint-Salvatorskerk zouden bezoeken en ook vasten, om zo hun hemel te verdienen. De pastoors moesten deze regeling de eerste zondag van de vasten tijdens de preek aan hun parochianen meedelen¹³⁴.

Door ontstentenis aan bronnen over de pastorale activiteit van de zieleherders was het niet mogelijk de werkelijkheid te toetsen aan deze richtlijnen. We vragen ons af of deze instructies niet te idealistisch waren, gezien de ontredde van de parochiale infrastructuur.

129. B.A.B., A.E., f° 10r, 30 mei 1620.

130. *Ibidem*, f° 27r, 26 september 1620.

131. *Ibidem*, f° 40r, 11 december 1620.

132. *Ibidem*, f° 2r, 27 juni 1617.

133. Cfr. *supra*, p. 28.

134. B.A.B., A.E., XII, f° 3r, 29 februari 1620.

HOOFDSTUK III DE BISSCHOP EN DE LEKENGEMEENSCHAP

1. Het godsdienstig leven

Het is de bedoeling enkele aspecten van het religieus leven van de gemeenschap aan te raken, waar de bisschop direct bij betrokken was en die ons een beeld geven van de religieuze mentaliteit van die periode.

§ 1. Optreden tegen ketteren en verdachte personen

Op militair plan was met het Twaalfjarig Bestand een staakt-het-vuren bereikt. Intussen werd de strijd met krachtige hand verdergezet op het godsdienstig vlak. In de geest van de Contrareformatie wensten de aartshertogen en de bisschoppen de ketterij tot in de wortel uit te roeien¹³⁵. Om deze «contagieuze ziekte van heresie» te bestrijden trof bisschop Triest enkele strenge maatregelen.

In het Brugse Sint-Janshospitaal kwamen dagelijks zieken en vreemdelingen aankloppen. Uit vrees dat er personen werden opgenomen die «met heresie besmet zijn waer deure soude moghen gheschieden dat ander bedorven souden worden» ordonneerde Triest dat niemand meer mocht aanvaard worden zonder schriftelijke of mondelinge getuigenis van katholiciteit en bereidheid zich te schikken naar de kerkelijke voorschriften. Indien toch iemand de kans schoon zag om «duer bedroch... ende gheveistheit» in het hospitaal binnen te geraken, moest hij zich binnen de drie dagen voorbereiden op de biecht en op het ontvangen van het H. Sacrament. Van zodra deze zieke enigszins gezond was, werd hij uit het hospitaal gezet¹³⁶. Het volgende jaar kwam het de bisschop ter ore dat niettegenstaande zijn ordonnantie van 12 mei 1618 «eenighe persoonen de welcke met heresie besmet sijn, bijgheleit worden op eene ghemeene plaetse op een bedde, daer de andere die Catholicq sijn liggen». Triest verbood nogmaals schriftelijk dergelijke personen op te nemen.

135. H.J. ELIAS, *Kerk en Staat in de Zuidelijke Nederlanden...*, p. 11-12.

136. B.A.B., A.E., XI, f° 67r, 12 mei 1618.

De zusters dienden dit goed in het oog te houden, zoniet zouden zij «arbitrairlyck gestraft worden naer behooren als ghevende occasie van sulcx quaet»¹³⁷.

Wie van ketterij werd verdacht of beschuldigd, werd voor de officiaal gedaagd om ondervraagd te worden over zijn dwaling. Men probeerde hem aan te zetten tot afzwering van zijn geloof. Slaagde men hierin, dan werd de straf beperkt tot de geestelijke straffen die door de kanonieke wetgeving opgelegd waren. Bleef de beschuldigde zijn dwaalleer aankleven, dan werd hij streng beboet en gestraft met verbanning¹³⁸. Een zekere Bertram Van Berchem, die in het Sint-Janshospitaal verpleegd werd, werd betrapt op het bezitten van ketterse boeken. Onder zijn bed had men een testament «in't duitsche» gevonden, en tussen de distels op het kerkhof van het hospitaal lagen een ketters psalmboek en een catechismus met notities van zijn hand verdoken. Maarten Cardoen, een andere zieke die naast Van Berchem lag, had de overste van het hospitaal verteld dat Bertram gezegd had dat God niet aanwezig was tijdens de consecratie of in de mis, vermits er maar één God is en Hij niet in alle missen terzelfdertijd kan aanwezig zijn. Hij had ook beweerd dat de priesters zoveel goden maakten als ze maar wilden en dat zij God ter dood verwezen hebben. Voor de officiaal van de bisschoppelijke curie affirmeerde Van Berchem dat hij een Oud Testament, dat in 1524 gedrukt werd te Nürnberg, in bezit had en dat het psalmboek en de catechismus hem toebehoorden. Hij ontkende dat hij gepoogd had anderen van zijn opvattingen te overtuigen en dat hij deze smaad over God gezegd had. De officiaal veroordeelde de man tot het betalen van de proceskosten, en verplichtte hem om zich bij de Jezuïeten te laten onderwijzen in het rooms-katholieke geloof¹³⁹.

Voor onze periode noteerden we nog drie gevallen van verbanning wegens ketterij. De weduwe van Don Pedro de Valencia en haar knecht Matthijs Van der Meersch, twee parochianen van

137. *Ibidem*, f° 148r, 2 november 1619.

138. H.J. ELIAS, *o.c.*, p. 30-31.

139. R.A.B., K.A., nr. 582, Processen inzake godslastering, heiligschennis en bijgeloof (1597-1772), 17 mei 1618.

Sint-Jacobs te Brugge, waren wegens ongehoorzaamheid aan de Roomse kerk beschuldigd van ketterij¹⁴⁰. Hopend op bekering werd de straf voorlopig uitgesteld. Van der Meersch kreeg zes maanden proeftijd om zich te laten ondervragen en onderrichten, met het verbod om enig schandaal te wekken «met wercken ofte woorden contrarie onse moeder de H. Kerke». «In cas van gheen verandering van zinne» zou hij uit het bisdom gezet worden en een boete van tweehonderd florijnen oplopen¹⁴¹. Van der Meersch hield zich echter niet aan deze gerechtelijke ordonnantie van 28 augustus 1618. Hij kreeg zes dagen de tijd om het bisdom te verlaten en moest de voorgeschreven boete betalen¹⁴². Het gedrag van de weduwe wees evenmin op verbetering. Zij werd ook veroordeeld tot excommunicatie. Gebruik makend van het recht, door het Twaalfjarig Bestand aan beide landen toegestaan om vrij op elkanders grondgebied te mogen omgaan, liet zij zich inburgeren in Sluis, alvorens het vonnis geveld werd. Zo ontsnapte ze aan het rechtsgeding. De weduwe wenste echter terug te keren naar Brugge en drong bij de magistraat van Sluis aan om haar rechten te verdedigen¹⁴³. Afgevaardigden van die stad vroegen dus aan de Brugse magistraat dat men de weduwe zou vrij laten in handel en wandel, krachtens het Bestand. Brugge verwees de afgevaardigden naar de bisschop, vermits de weduwe door de geestelijke rechter was veroordeeld. Zij wezen dit voorstel af en eisten een uitspraak van het Brugs magistraat. De bisschop verzette zich hiertegen, maar Sluis hield voet bij stek. Zij kwamen met hun rekest terug naar Brugge toen de bisschop zijn bisdom visiteerde. De stadsmagistraat gaf toe en schorste de boete en verbanning van de weduwe. Triest vernam dit pas na dien. Er bleef voor hem nog één mogelijkheid open : een beroep doen op de tussenkomst van de aartshertogen. De vorsten steunden de mening van de bisschop en verklaarden dat de straf

140. Het geval van de weduwe van Don Pedro de Valencia werd uitvoerig behandeld door H.J. ELIAS, *De ketterij in de Zuidelijke Nederlanden onder Albrecht en Isabella*, - *Emulation*, dl. LXI, 1926, p. 375-387.

141. De zaak Matthijs Van der Meersch werd behandeld door H.Q. JANSSEN, *De Kerkhervorming te Brugge*, dl. II, p. 278.

142. ID., *o.c.*, p. 279.

143. S.A.B., *Resolutieboek 1607-1632*, f° 133r, 22 september 1618.

zou van kracht worden van zodra de beschuldigde één stap binnen het land waagde. De weduwe wenste in Brugge te blijven en verzoende zich met de katholieke Kerk. De oprechtheid van deze bekering mag zeker betwijfeld worden. Triest verleende haar kwijtschelding vermits «de selve Jonckvrouwe naerder heeft begonst te peijnsen op haer ziele salicheyt ende haer laeten onderwysen in theylich catholycke Roomsche gheloove» en gaf haar zijn toestemming «te moghen woonen ende blyfven con-verserende binnen onse stadt ende Bisdom van Brugghe, verho-pende dat zy voortaan alle quaet ingheven van doolende ghees-ten zal schouwen, ende in alle godtvruchticheyt voortghaen ende profiteren...»¹⁴⁴. Wegens biecht- en paasplichtverzuim en omdat «hy hadde beleden openbare ketterie met groote ergernisse vande Christigelovige» werd Pieter Pietersen, een inwoner uit Damme eveneens verbannen¹⁴⁵.

Andere voorbeelden tonen aan hoe streng de bisschop was in zijn oordeel over «heretieke personen». Triest verbood de geneesheren van Brugge een zieke die aan een dodelijke kwaal leed, verder te bezoeken, als deze niet eerst zijn biecht sprak en de H. Communie wenste te ontvangen. De vijf artsen onderte-kenden deze ordonnantie¹⁴⁶. Het volgende jaar werd ze opnieuw bekrachtigd¹⁴⁷. In de Onze-Lieve-Vrouwparochie was een paro-chiaan overleden, die verdacht werd van ketterij. Hij had immers zijn vrouw verboden een pastoor te roepen om hem de laatste sacramenten toe te dienen. Het vicariaat gaf in naam van de bisschop het bevel aan de pastoor van Onze-Lieve-Vrouw om de overledene 's nachts te begraven zonder enig licht in de onge-wijde grond van het Sint-Janshospitaal¹⁴⁸. Toen de pastoor van

144. B.A.B., A.E., XII, f° 10v-11r, 5 juni 1620.

145. De beschuldigde had zich ook niet willen verzoenen met de Roomse Kerk binnen de hem opgelegde termijn, en wou evenmin het bisdom verlaten. Cfr. H.Q. JANSSEN, *o.c.*, p. 281.

146. B.A.B., A.E., XI, f° 111r, 24 december 1618. Deze vijf geneesheren wa-ren Pieter Rapaert, Alfons Vander Plancke, Johannes Nynan, Cornelis Sonnius en Pieter Van Rieme.

147. *Ibidem*, f° 148r, 2 november 1619.

148. *Ibidem*, f° 38v, 8 januari 1618. Triest vertoefde op dat ogenblik in Lorrei-nen. Cfr. *supra*, p. 16.

Torhout vroeg wat hij moest doen met een overleden ketterse parochiaan, luidde het antwoord van de bisschop : *sepeliendum ut canem*, hem begraven als een hond, omdat de overledene tot het laatste ogenblik bleef volharden in zijn dwaalleer. Verder moesten ook al zijn boeken verbrand worden¹⁴⁹. Deze krasse uitlating van Triest laat duidelijk voelen dat hij de andersdenkenden zelfs tot in hun graf vervolgde. Ook liet hij een deel van het kerkhof van Sint-Donaas ongewijd en reserveerde dit stuk als begraafplaats voor niet-gedoopte kinderen¹⁵⁰. Dat was in die jaren een veel voorkomende praktijk¹⁵¹.

Het Concilie van Trente had voorgeschreven dat alleen bisschoppen kettters mochten absolveren. Triest vroeg de toelating aan de aartsbisschop van Mechelen om enkele geleerde personen, gegradueerd in de H. Schrift, aan te stellen om kettters te absolveren *in foro conscientiae*. Verder vroeg hij voor een tweetal personen, door hemzelf aangeduid, de toelating om ketterse boeken die op de index stonden, te lezen zodat zij gemakkelijker de ketter met eigen argumenten zouden kunnen weerleggen en terugwinnen voor het katholiek geloof. Op het eerste verzoek antwoordde de aartsbisschop affirmerend mits voorbehoud dat zij enkel mochten absolveren door biecht te horen en een schriftelijke afzwering te eisen. Het tweede verzoek werd niet ingewilligd omdat volgens de aartsbisschop de bisschop en theologen zich enkel mogen toeleggen op de studie van katholieke geschriften¹⁵².

Het lezen van verdachte lectuur was immers ten strengste verboden. Daarom werden ook vele boeken die in het buitenland gedrukt werden, onderworpen aan de kerkelijke censuur. Bisschop Triest publiceerde drie lijsten boeken die door de H. Congregatie van kardinalen op de index geplaatst werden. Een eerste

149. *Ibidem*, f° 114v, 16 februari 1619 : «... sepeliendum ut canem (eo quod usque ad ultimum vitae spiritum in sua prava opinione obstinatus haereticus permanserit) omnesque eos libros comburendos esse».

150. *Ibidem*, f° 127r, 1 mei 1619.

151. M. CLOET, *Het kerkelijk leven...*, p. 297.

152. R.A.B., K.A., nr. 201, Ontvangen brieven en minuten van verzonden brieven (1600-1629), Brief van Triest betreffende het absolveren van kettters, *s.d.*

index op 2 december 1617 opgesteld, vermeldt vooral theologische traktaten, o.a. *De Republica Ecclesiastica [contra Primum Papae]* van Marcus-Antonius de Dominis, aartsbisschop van Spalato, een werk dat volgens Rome tal van fouten en vergissingen bevatte¹⁵³. Een decreet d.d. 18 mei 1618 verbood het drukken en lezen van een zestal politiek-rechterlijke en kerk-rechterlijke publicaties¹⁵⁴. De derde index bevatte meerdere theologische en kerkrechterlijke traktaten. Vermelden we o.m. de *Disputatio theologica de ecclesiae Romanae idololatria*, een commentaar op het eerste boek van de *Codex Iustiniani*, het *Iudicium Synodi nationalis reformatarum ecclesiarum Belgicarum habitae Dordrecht* en een beschrijving van het leven en de leerstellingen van de fanatiekste ketter die door de Kerk geëxcommuniceerd werden¹⁵⁵. Ook enkele Italiaanse werken stonden op de index. Dit decreet werd door bisschop Triest op 26 januari 1620 gepubliceerd¹⁵⁶.

Ook vormen van bijgeloof moesten bestreden worden. In het gasthuis van de H. Magdalena te Damme werden door de confrerie van Sint-Quintijn superstitieuze handelingen gecereemonieerd. Een priester wijdde er brood, water en kaarsen terwijl de zieke in de ene hand de relieken van de heilige droeg, en met de andere hand de gewijde kaars vasthield. Intussen moest de zieke voortdurend het kruisteken prevelen. De ceremonie duurde negen dagen. Deze praktijk werd door Triest onmiddellijk verboden¹⁵⁷. De notities in de *Acta Episcopatus* vermelden ook enkele gevallen van duivelbezwering. De bisschop gaf tot twaalf maal

153. B.A.B., A.E., XI, f° 54r, 18 april 1618. Over M.-A. de Dominis, cfr. E. MYERS, art. *Dominis, Marco Antonio De*, in *The Catholic Encyclopaedia*, dl. V, 1909, p. 113-114 en L. VAN MEERBEECK, *Correspondance des nonces Gesualdo, Morra et Sanseverino avec la Secrétairerie d'Etat Pontificale, 1615-1621*. (*Analecta Vaticano-belgica*. Tweede reeks. *Nonciature de Flandre*. Dl. IV), Brussel-Rome, 1937, p. XII-XIII.

154. *Ibidem*, f° 76r, 3 juli 1618.

155. De oorspronkelijke titel van dit werk luidt: *Iconica et Historica descriptio praecipuorum haeresiarchorum, qui ab Ecclesia Catholica et Christiana, ut sectarii phanatici excommunicati reiectique sunt in qua eorum dogmata, non minus quam vitae initium et finis breviter perstringuntur*.

156. B.A.B., A.E., XI, f° 163v-164r, 26 januari 1620.

157. B.A.B., A.E., XII, f° 36v, 5 december 1620.

toe de toelating aan pastoors of regulieren om personen te exorciseren. In Sint-Jan-in-Eremo en Sint-Margriete werden huizen onveilig gemaakt door de nachtelijke verschijning van beelden en toverijen¹⁵⁸. De pastoor van Bredene kreeg de toestemming om iemands koeien te bezweren¹⁵⁹ en de pastoor van Jabbeke mocht de veestapel en de stallen van een boer exorciseren¹⁶⁰.

Bijgelovige praktijken en ketterij speelden nog een rol in het bisdom Brugge. De nabije aanwezigheid van niet-katholieken beïnvloedde ongetwijfeld het kerkelijk leven en de denkwereld van de gelovige massa. Ongeveer één derde van het bisdom werd immers door de Hollandse ketters bezet gehouden. Zij verboden er de uitoefening van de katholieke eredienst. Anabaptisten die van overal naar deze streek kwamen toegestroomd, mochten er vrij hun leer belijden, zodat er gevaar bestond dat katholieke diocesanen in hun greep geraakten, aldus Stoffels in 1620¹⁶¹.

Er dient, bij wijze van besluit nauwelijks op gewezen te worden hoe onverdraagzaam de Kerk, in casu de bisschop optrad tegen wat wij nu andersgelovigen noemen. Triest wilde het kwaad tot in de wortel uitroeien om elk ongewenst uitschieten te voorkomen. Wij zouden de bisschop evenwel groot onrecht aandoen door hem te beoordelen met de normen van deze tijd. Toch blijft het waar dat de homogeniteit van geloof in de Zuidelijke Nederlanden mede het resultaat is geweest van veel onverdraagzaamheid.

§ 2. Gehoorzaamheid aan de kerkelijke voorschriften

a) Heiliging van de zon- en feestdagen

Om het katholiek geloof te bewaren was het niet voldoende de ketterij buiten de grenzen van het bisdom te houden. De gelovigen moesten ook een reeks religieuze instructies nakomen. De

158. B.A.B., A.E., XI, f° 69v, 18 mei 1618.

159. B.A.B., A.E., XII, f° 75v, 11 augustus 1621.

160. B.A.B., A.E., XI, f° 119v, 15 maart 1619.

161. *Informatieproces D. Stoffels 1620*, f° 46r.

kerkelijke wetgeving verplichtte hen bijvoorbeeld de zon- en feestdagen op een bijzondere wijze te heiligen¹⁶².

Een strikte ordonnantie van bisschop Triest (10 april 1618) zette de betreffende wetgeving, die door de aanslepende oorlogstroebelen niet meer nageleefd werd, weer kracht bij¹⁶³. Het werd algemeen verboden om op zon- en heiligidagen slafelijk werk te verrichten. Ook mocht men op die dagen geen markt houden, erven en onterven, en winkels open houden, tenzij de nood van de tijd het vereiste. De winkeliers mochten zelfs hun koopwaren niet uitstallen, om de begerige klanten niet te verleiden. Verder werd geenszins toegestaan dat de parochianen zich tijdens de hoogmis amuseerden in spel en drank. De bisschop verbood ten strengste het lotto spelen, «kaets-spelen», «clos-banen», «rollebanen» en papegaai-schieten. Alle herbergen «taveernen en caberettiers» moesten hun deur gesloten houden tot elf uur. Enkel reizigers mochten er op dit uur hun dorst lessen. Overtredingen kostten een geldboete van 24 stuivers voor de bezoeker en 3 gulden voor de waard. Aan de kinderen werd verboden te spelen, schieten of werpen of «eenighe onreynicheyt» op het kerkhof of vóór het kerkportaal te doen. Zij mochten tijdens de dienst, de vespers en de catechisatie niet op straat stoeien. Triest schreef ook nauwkeurig voor aan alle ambachtslieden en neringdoeners op welke dagen en uren zij hun beroep niet mochten uitoefenen. De barbiers, schoenmakers en kleermakers kregen verbod om op de zon- en feestdagen te werken. Bakkers, molenaars, beenhouwers, brouwers, «lakenbereyders» en wevers moesten vroeg in de morgen hun werkzaamheden stopzetten¹⁶⁴.

162. Zie M. CLOET, Art. *Het gelovige volk in de 17de eeuw*, - A.G.N., dl. VIII, 1979, p. 393.

163. Deze bisschoppelijke ordonnantie werd in meerdere bronnenbundels teruggevonden : B.A.B., A.E., XI, f° 53r, 10 april 1618 ; B.A.B., B 174, Stukken met betrekking tot het bisdom, 17de eeuw, *Ordonnantien raeckende het onderhouden van de Sondaghen ende Heilighdaghen*, 10 april 1618 ; R.A.B., K.A., nr. 57, Mandamenten en akten over het onderhouden van Zon- en Feestdagen (1560-1766).

164. De bakkers mochten in de zomer tot vier uur bakken, in de winter tot zes uur in de morgen. De molenaars mochten hun molens tot zeven uur ('s zomers) of tot acht uur ('s winters) laten draaien. De brouwers mochten die dagen enkel mout keren.

De blekers moesten zich houden aan een strikte uurregeling : lakens drogen enkel tussen elf en één uur, de lakens begieten na vier uur in de namiddag. De ordonnantie liet de visverkopers toe om op die dagen hun verse haringen te wassen en te drogen, zoniet bleef de vis niet vers. Visverkoop vóór half elf was verboden. Het laatste reglement bepaalde dat in crisistijd en bij wankele weersomstandigheden mocht gewerkt worden, mits speciale toelating van de bisschop, de landdeken of de pastoor.

We noteerden een tiental gevallen waar de ambachtslieden de toestemming kregen om hun werk op een zon- of feestdag voort te zetten. De bakkers verkregen wijziging van het reglement : voortaan mochten zij op bepaalde feestdagen tot acht uur 's morgens doorwerken¹⁶⁵. De vleeshouwers van Oostende mochten op zon- en heiligidagen het vleeshuis openen tot acht uur¹⁶⁶. Ook aan de huidevetters van Brugge werd voor een half jaar vrijstelling gegeven om op die dagen de schorsemolens te laten draaien. Door het afbranden van één van de molens was er immers «groot perickel dat de huyden ende tleder liggende inde putten bij ghebreke van dies [ghemaele schorse] teenemael sullen bederven, aengesien de schorsmuelen vanden voorseyden ambachte [...] niet bastant en is omme alle de schorse noodich totten voorseyden ambachte op de werckdaeghen te maelen»¹⁶⁷. De molenaars van Sint-Joris-ten-Distel kregen de toestemming om op alle zon- en heiligidagen, behalve op de Onze-Lieve-Vrouwedagen, buiten de uren van de goddelijke dienst te maken, omdat zij op dit ogenblik door de delvingswerken aan de nieuwe vaart, slechts over drie molens konden beschikken¹⁶⁸. Het stille weer in mei 1619 berokkende de molenaars van Vladslo enige last. Omdat de deken niet in het district resideerde, werd de pastoor van Vladslo, Willem De Roo, op 10 mei 1619 gemachtigd «omme, als den noot vereijschen sal door faute van winde ofte anderssints de muelenaers ofte parochianen consent te geven te malen met quernen ofte rosmuelens, op de sondaeghen ende

165. R.A.B., K.A., nr. 526, Verzoekschrift van de bakkers om wijziging van het reglement te bekomen (17de eeuw).

166. B.A.B., A.E., XI, f° 78v, 31 juli 1618.

167. *Ibidem*, f° 115v, 22 februari 1619.

168. *Ibidem*, f° 75v, 2 juli 1618.

feestdaegen, naer dat hij bevinden sal te behooren»¹⁶⁹. Vijf dagen later herriep de bisschop die toelating omdat hij ondertussen blijkbaar begrepen had dat men voor de werking van de rosmolens niet afhankelijk was van de wind. De listige aanmatiging van pastoor De Roo kon hij duidelijk niet appreciëren¹⁷⁰.

Het verbod om tijdens de goddelijke diensten herbergen open te houden werd door het Brugs stadsbestuur via de Hallegeboden nog eens extra bekendgemaakt¹⁷¹.

b) *Onderhoud van de vasten*

De kerkelijke wetgeving verbood de volwassenen het eten van vlees en eieren tijdens de vastenperiode¹⁷². Wegens de heersende armoede en desolatie van het bisdom gaf Triest de toelating aan zijn onderdanen om gedurende die veertig dagen zuivelprodukten te nutten, behalve op Aswoensdag, Quatertemperdag en Goede Vrijdag. Voor deze dispensatie werd een wederdienst verwacht. De inwoners van de stad Brugge moesten vijf grote aalmoezen schenken ten bate van het seminarie, terwijl de niet-Bruggelingen deze giften moesten toekennen aan hun respectievelijke kerkfabriek. Aan de arme diocesanen werd gevraagd om elke week drie Onze Vaders en drie Wees Gegroeten te bidden. Het derven van vlees en eieren bleef van kracht, tenzij na schriftelijke toelating van de bisschop. Kraamvrouwen werden zonder schriftelijke toestemming ontslagen van deze vastenwet¹⁷³. Twee jaar later, in februari 1620, vaardigde de bisschop ditzelfde reglement nogmaals uit. Hij voegde er aan toe dat de gelovigen ook moesten bidden voor de vrede en voor het welzijn van de aartshertogen¹⁷⁴. Deze bisschoppelijke mandementen werden ook door het

169. *Ibidem*, f° 128r.

170. *Ibidem*, f° 128v, 15 mei 1619 : «Reverendissimus Dominus revocavit licentiam pastori in Vlaseloo die decimo currentis mensis datam, tam ob eius arrogantiam quam quod allegata necessitas supervenire non possit : cum parochiani habeant molas quae vento non reguntur, vulgo rosmuelens».

171. S.A.B., *Register van de Hallegeboden 1617-1636*, f° 27v, 2 mei 1618.

172. Cfr. M. CLOET, *Het kerkelijk leven...*, p. 358-360.

173. B.A.B., A.E., XI, f° 42r, 17 februari 1618.

174. B.A.B., A.E., XII, f° 4r, 15 februari 1620.

Brugse stadsbestuur publiek bekendgemaakt¹⁷⁵. De bakkers mochten tijdens de vasten de krakelingen en koekjes niet bestrijken met ei of met «eenighe materie daer eyers in sijn» op straf van twaalf pond par. boete¹⁷⁶.

De gegevens uit de *Acta Episcopatus* vermelden dat sommige gelovigen verzachting van het verbod verkregen, mits voorlegging van een doktersattest¹⁷⁷. Aan de delvers van de «Zuydtleye» en de Ieperlee werd de toelating gegeven om eieren, kaas en boter te eten, maar geen vlees¹⁷⁸. Ook voor de zieke soldaten opgenomen in het Sint-Janshospitaal, werd de vastenwet aanzienlijk verzacht. Om weer terug op krachten te komen mochten zij vlees en alle zuivelprodukten eten¹⁷⁹.

In hoeverre de gelovigen van het bisdom zich als getrouwe kerk-gangers gedroegen en de kerkelijke verplichtingen in ere hielden konden wij bij ontstentenis van bronnen niet onderzoeken. Deze ordonnanties van Triest bewijzen dat de bisschop zich werkelijk inspande om aan zijn onderdanen de strenge wetten van het oude geloof weer op te leggen.

§ 3. *De spontane devoties*

De godsdienstbeleving van de gelovige massa kaderde vooral in een opgedrongen kerkpraktijk. Een spontane godsvruchtbeoefening, o.a. geconcretiseerd in processies en broederschappen, kon de religieuze praktijk nog intensifiëren¹⁸⁰.

a) «Processie-generael»

De processies vormden het belangrijkste facet van de vrije devotiepraktijk. De H. Sacramentsdag werd in Brugge gevierd met een algemene processie en ommeegang door de straten van de

175. S.A.B., *Register van de Hallegeboden, 1617-1636*, f° 13v, 23 februari 1618 ; f° 71v, 28 februari 1620.

176. B.A.B., *A.E.*, XI, f° 119r, 14 maart 1619 ; *A.E.*, XII, f° 5v, 3 april 1620.

177. In totaal noteerden we dertien gevallen.

178. B.A.B., *A.E.*, XII, f° 3v, 12 maart 1620 ; f° 37r, 12 december 1620 ; f° 48v, 19 februari 1621.

179. *Ibidem*, f° 86r, 16 oktober 1621.

180. Zie M. CLOET, *art. cit.*, p. 408-409.

stad. Het volk werd gevraagd om in alle vroomheid deze kerkelijke optocht te volgen met kaarslicht en te bidden voor het welzijn van de stad¹⁸¹. Ook de H. Bloedprocessie, die jaarlijks in de meimaand uitging, kende een grote belangstelling bij de gelovigen¹⁸².

Ook politieke gebeurtenissen gaven aanleiding tot het organiseren van processies. De bevrijding van Brugge op Sint-Katharinadag (25 november 1593) werd jaarlijks herdacht met een «processiegenerael» en een dankmis in de kathedrale kerk, waarbij de relikwieën van de H. Donaas werden meegedragen¹⁸³. Talrijk waren de religieuze ommegangen en gebedsdagen om Spinola te steunen in zijn militaire expedities tegen de Geuzen. Dagelijks moesten in elke kerk van Brugge litanieën gezongen worden en een mis opgedragen om God te smeken zijn Kerk te beschermen. Elke zondag werd met het H. Sacrament een processie gehouden en werd in de kerken en kloosters gans de dag vanaf de vroege morgen tot na de vespers gebeden¹⁸⁴.

Het is opvallend hoe men natuur- en ziekteverschijnselen interpreteerde als een straffe Gods en zo meteen de religieuze gevoelens van de gelovigen wist aan te wakkeren. Slechte weersomstandigheden die de graanoogst dreigden te vernielen, moesten afgeweerd worden via processies en missen, waarin de gelovigen God dienden te smeken om gunstig weer¹⁸⁵. In de verschijning van een komeet, zoals in 1618, zag men een bedreiging van Godswege om kwalen en plagen over Vlaanderen te zaaien. Daarom besloot de bisschop om de eerstvolgende zondag om negen uur een processie te houden met het H. Sacrament en een

181. S.A.B., *Register van de Hallegeboden 1617-1636*, f° 37r, 13 juni 1618.

182. *Ibidem*, f° 27r, 2 mei 1618.

183. B.A.B., A.C.S.D., Y, f° 61v, 28 oktober 1617; f° 99r, 17 november 1618; f° 167v, 18 november 1620; f° 195r, 17 november 1621; S.A.B., *Resolutieboek 1607-1632*, f° 9v, 24 november 1617; f° 143v, 23 november 1619; f° 154r, 24 november 1620.

184. B.A.B., A.E., XII, f° 21v, 12 augustus 1620; f° 27r, 29 september 1620; f° 40r, 11 december 1620; f° 82r, 9 september 1621, f° 87v, 6 november 1621; B.A.B., A.C.S.D., Y, f° 158v, 12 augustus 1620; f° 189r, 11 september 1621.

185. B.A.B., A.C.S.D., Y, f° 151v, 17 juni 1620; f° 186v, 2 augustus 1621; f° 188r, 18 augustus 1621; f° 192r, 23 oktober 1621; B.A.B., A.E., XII, f° 86r, 23 oktober 1621.

plechtige mis te celebreren in de Sint-Donaaskerk om de goede gezindheid van God te verkrijgen. De stadsbewoners moesten met kaarslicht deelnemen aan de processie¹⁸⁶. Om de besmettelijke ziekte die Vlaanderen zwaar trof af te weren werden de parochianen uitgenodigd om deel te nemen aan de H. Sacramentsomwegang in hun kerk¹⁸⁷.

In devote processies zocht de gelovige massa een strijdwapen tegen de gesels van de tijd en vertrouwde erop dat God hen zou bijstaan omwille van het vroomheidsbetoon.

b) De broederschappen

Sommige parochianen sloten zich aan bij een broederschap in de hoop om op die manier hun zaligheid te verdienen. In de troebele oorlogsjaren waren vele confraterniteiten uiteengevallen. Onder impuls van het nieuw kerkelijk élan na 1609 vroegen vrome parochianen de hernieuwing van hun broederschap aan, o.m. het broederschap aan het altaar van de twaalf Apostelen in de O.-L.-V.-kerk te Brugge¹⁸⁸, de Sint-Sebastiaansgilde van Zedelgem¹⁸⁹, de O.-L.-V.-gilde te Lombardzijde¹⁹⁰, de confraterniteit van de Franciscanen-Observanten te Brugge¹⁹¹, de H. Blasiusgilde van Vlissegem¹⁹², het broederschap van het H. Sacrament te Sint-Michiels¹⁹³ en de confraterniteit van het H. Kruis te Zande¹⁹⁴. De O.-L.-V.-gilde van Aardenburg werd overgebracht naar Sint-Laureins¹⁹⁵.

186. B.A.B., A.E., XI, f° 107r, 7 december 1618 ; B.A.B., A.C.S.D., Y, f° 101r, 5 december 1618 ; f° 101v, 7 december 1618 ; S.A.B., *Register van de Hallegeboden 1617-1636*, f° 53r, 7 december 1618.

187. B.A.B., A.E., XI, f° 7v, 28 juli 1617.

188. B.A.B., A.E., XI, f° 44v, 11 maart 1618.

189. *Ibidem*, f° 48r, 30 maart 1618.

190. *Ibidem*, f° 72r, 2 juni 1618.

191. *Ibidem*, f° 77r, 14 juli 1618.

192. *Ibidem*, f° 84v, 25 augustus 1618.

193. B.A.B., A.E., XII, f° 22v, 23 augustus 1620.

194. *Ibidem*, f° 83r, 18 september 1621.

195. B.A.B., A.E., XI, f° 24r, 25 oktober 1617.

Uit de beknopte reglementen vernemen we dat deze broederschappen het uitgelezen middel vormden om langs vroomheidsbeoefening aflaten te bekomen. Van de leden werd verwacht dat zij op bepaalde feestdagen hun kerk bezochten en aalmoezen uitdeelden. Er werden ook erediensten opgedragen voor overleden leden. Indien zij deze voorschriften naleefden, verkregen ze een aflaat van veertig dagen. Ook de niet-leden konden aflaten verdienen door het bezoeken van de kerk en het geven van aalmoezen op die dagen¹⁹⁶. Het lidmaatschapsgeld diende voor de versiering en het onderhoud van het altaar, dat in een of andere kerk aan de confraterniteit toebehoorde.

II. Onderwijs en lering

De Kerk beoogde via onderwijs en catechismusonderricht de jeugd te sensibiliseren voor de christelijke deugden, en een diepere geloofskennis bij te brengen.

§ 1. Zorg voor het schoolwezen

Het provinciaal concilie van 1607 drong er op aan dat er in samenwerking met de dekenen en de magistraat zo snel mogelijk overal dagelijkse en zondagsscholen zouden opgericht worden. De onderwijzers dienden een geloofsbelijdenis volgens de formule van paus Pius IV af te leggen voor de scholaster of voor de deken, alvorens ze die functie mochten bekleden. Alle scholen werden aan de inspectie van de kerkelijke overheid i.c. de deken, onderworpen. De kapittelscholen vielen onder de jurisdictie van de scholaster. Ook de schoolboeken moesten gecontroleerd worden¹⁹⁷.

In Brugge werd het schoolwezen sinds de XVIe eeuw samen door magistraat en bisschop georganiseerd. In gemeenschappelijk

196. Het broederschap van Lombardzijde bijvoorbeeld moest deze plichten nakomen op alle Onze-Lieve-Vrouwdagen, Pasen, Pinksteren en Allerheiligen. Cfr. *Ibidem*, f° 72r. Aan de niet-leden werd een aflaat beloofd als zij op de hoogdagen en Onze-Lieve-Vrouwdagen deze piëteitsvoorschriften vervulden.

197. P.F.X. DE RAM, *Synodicon Belgicum...*, dl. I, p. 397 ; p. 366 ; V. BRANTS, *Recueil des ordonnances...*, dl. I, p. 333 ; p. 345 ; M. CLOET, *art. cit.*, p. 399-402.

overleg hadden zij op 19 januari 1612 de nieuwe statuten (*Cueren*) voor de gilde van schoolmeesters en drukkers uitgestippeld. De *Cueren* stipuleerden o.m. dat de bisschop en het schepencollege commissarissen mochten aanstellen die toezicht hielden op de scholen. Al wie wenste een school open te houden moest eerst lid worden van de gilde en aanvaard worden door de bisschop en de heren van de Wet. Een schriftelijk bewijs wettigde de toelating. Het onderwijs van jongens en meisjes boven de zeven jaar moest gescheiden gegeven worden. Boeken die voor het geloof en de moraal van de jeugd verdacht klonken, werden ten strengste verboden¹⁹⁸. De samenwerking tussen Kerk en Staat te Brugge op het vlak van het onderwijs leverde bemoedigende resultaten op.

Onder A. Triest nam het onderwijs een aanzienlijke uitbreiding. De *Acta Episcopatus* vermelden tweeëntwintig toelatingen aan mannelijke schoolmeesters en zesentwintig aan vrouwelijke leerkrachten om een school te openen. Het is opvallend hoe bijna alle leraressen in Brugge zelf aangesteld werden. Een vrouw kreeg samen met haar man de toestemming om school te houden in Oostende¹⁹⁹. Negen mannelijke leerkrachten werden op een parochie buiten de stad Brugge benoemd²⁰⁰. Deze nieuwe schoolmeesters en schoolmeesteressen werden telkens uitdrukkelijk gevraagd hun geloofsbelijdenis af te leggen voor de aarts-priester De Quinckere of voor de deken, onder wiens rechtsmacht zij vielen. De gegevens specificeren niet welk onderwijs de leerkrachten dienden te verstrekken. Slechts één aanstelling vermeldt dat een weduwe de toelating kreeg om een meisjesschool te openen en hen te leren weven²⁰¹.

Enkele leerkrachten hielden zich niet aan de voorschriften, en werden bijgevolg uit hun ambt ontzet. Een zekere meester Jaco-

198. A.C. DE SCHREVEL, *Statuts de la gilde des libraires, imprimeurs, maîtres et maîtresses d'école à Bruges. 19 Janvier 1612, - Emulation*, dl. LII, 1902, p. 135-172 ; Cfr. M. CLOET, *Karel-Filips de Rodoan...*, p. 205-206.

199. B.A.B., A.E., XI, f° 116r, 24 februari 1619.

200. Te Varsenare, Roeselare, Ardoeie, Koolskamp, Eeklo, Oudenburg, en drie schoolmeesters te Oostende.

201. B.A.B., A.E., XII, f° 51v, 13 maart 1621 : «... ut doceat texere caligas...».

bus had een school geopend te Brugge zonder toestemming van de kerkelijke overheid²⁰². Hij kreeg onmiddellijk verbod zijn functie verder uit te oefenen en werd enige tijd later uit het bisdom gezet²⁰³. Pieter Godefroy beweerde op het proces dat tegen hem was ingespannen, dat hij niet wist dat niemand zonder toestemming van de bisschop of vicaris mocht school openen. Zo had hij achtereenvolgens onderwezen te Wingene, Zwevezele en Koolskamp. Godefroy ontkende dat hij gedwongen werd te verhuizen uit Wingene en Zwevezele omdat hij «heretieke» leerstellingen onderwees. Hij verklaarde uit vrije wil de parochies verlaten te hebben. Niettemin werd hij beschuldigd van ketterse opvattingen. Welke straf hij precies opliep, staat niet vermeld²⁰⁴. Toen de stadsmagistraten van Roeselare vroegen om de schoolmeester Lucas van Hense in zijn ambt te herstellen, achtte Triest het geraadzamer nog enige tijd te wachten vermits de betrokkene nog maar onlangs zijn ontslag gekregen had²⁰⁵.

Opdat de katholieke jeugd zou opgroeien in de christelijke moraal en godsvrucht en niet zou verdwalen in «ongestichtighe fabels» stelde Triest een lijst met boeken op, die niet mochten gelezen worden in de school. Middeleeuwse hoofse romans, ridderromans, minnelyriek, hekeldichten, sotternieën en rederijkers-epiek werden als aangebrande literatuur bestempeld. Vermelden we bij wijze van voorbeeld enkele titels: *Pyramis en Thisbe*, *Sandryn ende Lancelot*, *Aurelius ende Isabella*, *Floris ende Blanchefleur*, de boeken van *Uulspigel*, *Den Sack der konsten*, *Genouchelijke exempelen ofte kluchtbouck*, *Margriete van Limborch*, *Mariken van Nimmeghen*, *Historie van Sinte-Anne, de vier hemskinderen*, *Onselive vrouwe clachte ofte Palmensondach*, *de seven Wysen van Roomen*, *Der zielen Troost*, *de Seven Blijschepen van Onse Liefve Vrouwe*, *Destructie van Troyen*, *Destructie van Hierusalem*, *Fabulen van Aesopus*, enz...²⁰⁶.

202. R.A.B., K.A., nr. 803, Processen van de bisschop tegen diversen betreffende het houden van scholen (1618-1746).

203. B.A.B., A.E., XI, f° 111r, 24 december 1618.

204. R.A.B., K.A., nr. 803, *Ibidem*.

205. B.A.B., A.E., XII, f° 160r, 24 december 1619. Zijn naam kwam nadien niet meer voor in de gegevens van de *Acta*.

206. B.A.B., A.E., XII, f° 82v, 12 september 1621.

Brugge telde twee openbare stedelijke scholen, de Bogardenschool voor arme jongens, en de Sint-Elisabethschool voor arme meisjes. De financiële moeilijkheden waarmee deze scholen te kampen hadden, spreken uit de getuigenis van S. De Quincere. De kinderen werden er onderhouden via publieke giften en opbrengsten uit fundaties, totdat ze voldoende oud waren om een stiel te leren of op eigen benen te staan²⁰⁷. Op 18 februari 1617 stelde het stadsmagistraat een nieuw reglement op voor de Bogardenschool²⁰⁸. Het bleek dat veel bastaardkinderen, vreemde jongens uit andere steden en dorpen, en kinderen van poorters en poortersessen van de stad zelf opgenomen werden. Wegens plaatsgebrek besloot men voortaan geen kinderen meer te aanvaarden, die niet uit een wettelijk huwelijk voortsporen en geen doopattest vanwege hun pastoor konden voorleggen. Men had ook de gewoonte aangekweekt om kinderen van amper zeven jaar op te nemen, terwijl de wet de leeftijd van negen jaar voorschreef. Kinderen van vreemdelingen mochten aanvaard worden indien ze tien jaar in de stad woonden en hun ouders een poortersambacht of nering uitoefenden. Om de financiële onkosten, die vooral door de stad gedekt werden, te verminderen, besloot de stadsmagistraat het aantal leerlingen te beperken tot honderd, een maatregel die reeds in 1610 werd doorgevoerd²⁰⁹. Jongens die omwille van veel klachten uit de school gezet werden mochten niet terug opgenomen worden zonder medeweten van het stadsbestuur. De beursstudenten dienden rond te komen met hetgeen de fundatie toeliet. Er mocht geen surplus geld aan toegestoken worden. Indien kinderen kwamen te overlijden, werden, volgens de bepalingen, hun ingebrachte goederen het bezit van de school. Tenslotte werd gevraagd dat de schoolgoeverneurs jaarlijks een lijst zouden opstellen met de naam en geboorteplaats van de leerlingen en met de vermelding hoelang zij reeds in de school woonden.

207. *Informatieproces D. Stoffels 1620*, f° 47r. De andere getuigen op het informatieproces reppen geen woord over de stadsscholen.

208. R.A.B., K.A., nr. 813, Reglement van burgemeesters en schepenen nopens het beheer der school der Arme Jongens (1617), 18 Sprokkel 1618.

209. Cfr. M. CLOET, *o.c.*, p. 210.

Het visitatieverslag van 23 maart 1620 licht ons in over de organisatie van de Bogardenschool²¹⁰. De leerlingen moesten elke dag om vijf uur opstaan om de morgengebeden te zingen. Daarna gingen ze naar hun klaslokalen tot acht uur. Tot half tien werd tijd voorzien om hun morgenmaal te nemen in de refter en om hun bed op te maken. Vervolgens keerden zij terug voor de lessen tot elf uur. Na het middagmaal gingen de jongens om half twee terug naar de schoolbanken, waar de meester eerst gedurende één uur hun schriften verbeterde en hen dan tot vier uur onderwees. Om zeven uur begon het lof, waarna de jongens gingen slapen. Het aantal leerlingen bedroeg toen omtrent 112. Twaalf jongens leerden klederen naaien en herstellen, vijf leerden brood bakken voor de ganse gemeenschap, vier knapen leerden de schoenmakersstiel en twee jongens leerden tuinieren. De overige leerlingen legden zich toe op rekenkunde. Er stonden nog twintig namen op de wachtlijst.

De school van de arme meisjes telde in 1620 een honderdtal leerlingen, die diverse vormen van handenarbeid aangeleerd werden. De instelling werd beheerd door één prefect en vier medewerkers²¹¹.

Het Jezüetencollege van Brugge genoot reeds enkele jaren grote faam als middelbare Latijnse school. Ook de Augustijnen verzorgden een humaniora-opleiding. Op aanvraag van bisschop de Rodoan hadden zij vijf Latijnse klassen geopend. Beide colleges telden samen een drie- à vierhonderd leerlingen²¹².

Naast de stedelijke dagscholen telde Brugge ook twee zondagscholen voor arme kinderen die in de week geen school konden lopen omdat zij thuis werkten of wegens armoede. De oprichting van dergelijke scholen werd door het provinciaal concilie van 1607 en door de aartshertogen in 1608 uitdrukkelijk gede-

210. R.A.B., K.A., nr. 475bis, P.V. van *visitatio* van het klooster van Augustijnen... (1620), f° 18v.

211. B.A.B., B. 241, Dekanale kerkvisitaties in de dekenijen. Brugge 1620, f° 42 ; R.A.B., K.A., nr. 475bis, f° 24v. Deze school werd gevisiteerd op 25 april 1620.

212. L. DELPLACE, *L'ancien collège de Jésuites à Bruges, 1560-1773*, - *Emulation*, dl. XXXIV, 1884, p. 38-39.

creteerd²¹³. Meisjes en jongens leerden er kosteloos lezen en schrijven en kregen er catechismusonderricht²¹⁴. De bisschop en de stadsmagistraat besloten op 23 november 1618 dat elke zonen heiligdag om acht uur aan kinderen van zeven tot vijftien jaar «Vlaams» en «Waals» zou aangeleerd worden : aan de meisjes in de Sint-Christoffelskapel en aan de jongens in de Sint-Amandskapel. De meesters moesten de kinderen leren lezen en schrijven. Papier, pennen, inkt en boeken werden gratis bezorgd opdat de kinderen deze onkosten niet als voorwendsel zouden aanwenden om niet te komen. Om hen aan te moedigen zouden de meesters prijzen uitdelen aan de kinderen die hun best deden en hun plicht nakwamen. Om tien uur volgde de catechismusles en een misviering, die alle kinderen boven de vijftien jaar dienden bij te wonen. Triest verzocht de ouders om dus vanaf tien uur hun oudere kinderen naar de respectievelijke kapellen te sturen²¹⁵.

In december 1618 ging het stadsbestuur akkoord om nog een zondagsschool in te richten voor jongens, op de oostzijde van de Hallen. Die plaats was voordien afgesloten opdat kinderen er niet zouden komen spelen met vuur, vermits de zolder en afschuttingen in hout opgetrokken waren²¹⁶. De magistraten waren bereid deze afschutting op eigen kosten te laten herstellen en er een altaar met tafels en banken te laten installeren²¹⁷. Dit initiatief werd hoogstwaarschijnlijk niet uitgewerkt, vermits De Quinckere op het informatieproces van Stoffels slechts van twee zondagsscholen gewaagde²¹⁸. Wellicht mogen we de financiële tekorten als oorzaak aanwijzen, want de aartspriester getuigde

213. P.F.X. DE RAM, *Synodicon Belgicum...*, dl. I, p. 397 ; V. BRANTS, *Recueil des ordonnances...*, dl. I, p. 393.

214. *Informatieproces D. Stoffels 1620*, f° 47r : «...sunt duae Scholae Dominicales in quibus pauperiores pueri et puellae gratis instituuntur, et docentur legere et scribere, et erudiuntur in catechismo...».

215. S.A.B., *Register van de Hallegeboden 1617-1636*, f° 52r, 23 november 1618.

216. S.A.B., *Resolutieboek 1607-1632*, f° 135r, 10 december 1618.

217. *Ibidem*, f° 135r, 31 december 1618.

218. Cfr. *supra*, voetnoot 214.

verder dat deze scholen nog steeds niet gedoteerd waren zodat de bisschop alle onkosten zelf financieren moest²¹⁹.

Het schoolwezen te Brugge werd bevorderd door een eendrachtige samenwerking tussen burgerlijke en geestelijke overheid. Onderwijs en opvoeding werden in de geest van de Contrareformatie georganiseerd. Financiële problemen belemmerden echter een nog efficiëntere uitbouw van het schoolonderricht.

§ 2. Het catechismusonderricht

Naast het onderwijs vormde de catechisatie een belangrijk facet in de religieuze opvoeding van de volksmassa. Een gebrekkige en oppervlakkige kennis van het geloof maakte het volk kwetsbaar voor de geloofsovertuigingen van de hervormden, zo werd gedacht. Daarom drong het provinciaal concilie (1607) er op aan om de jeugd via catechismusonderricht te bezielen voor het katholiek geloof²²⁰.

Ook bisschop de Rodoan wees in de statuten ter voorbereiding van zijn diocesane synode op de noodzakelijkheid van de christelijke lering in het bisdom, o.a. wegens de nabije aanwezigheid van de hervormden. De ouders werden verplicht hun kinderen vanaf hun volle negen jaar elke zondag naar de catechismuslessen te zenden²²¹.

A. Triest merkte op dat het catechismusonderricht in Brugge verwaarloosd geraakte en dat zelfs de begeleidende meesters durfden afwezig blijven. Een ordonnantie van 24 november 1617 stippelde nauwkeurig de organisatie van de catechismuslessen uit : alle jongens, zowel zij die gewoonlijk elke dag school liepen als zij die slechts één à twee uren per week naar de klas kwamen, werden verplicht elke donderdagnamiddag om half twee naar de school te gaan «om met hun meesters tsamen in behoorlicke schick ende oorde te gaen naer die catechisatie in alsulcke capellen als elck meester sal bewesen worden». De meisjes zouden elke maandag, dinsdag en woensdag om tien uur met hun schoolmeesteressen naar de kapel gaan. Aan de leerkrachten

219. *Informatieproces D. Stoffels 1620, ibidem.*

220. P.F.X. DE RAM, *o.c.*, dl. I, p. 380-381.

221. M. CLOET, *o.c.*, p. 213 ; p. 326.

werd gevraagd om tijdens de catechismusles bij de kinderen te blijven «soo tot exempele, als directie». De ouders moesten toezien dat hun kinderen naar de lering gingen²²².

De niet-schoolgaande jeugd werd verplicht tot het volgen van de zondagsscholen, waar catechismusles gegeven werd²²³. Om deze jongeren tot de lering aan te sporen verzocht bisschop Triest alle «capitenen van de wijken» om samen met hun pastoors binnen de negen dagen de wijken van de stad te visiteren. Zij dienden de naam van de vreemde «thuislagers», werkgezellen en leerjongens op te tekenen en hen te vermanen om de catechismuslessen te volgen op de zon- en heiligdagen²²⁴.

De Jezuïeten hadden een belangrijk aandeel in het catechismus-onderricht. Deze paters van de contrareformatie onderwezen immers in de kapellen en kerken waar de schoolmeesters met hun leerlingen catechismus kwamen horen, en in de zondagscholen²²⁵. Voor hun christelijk werk kende het stadsbestuur een jaarlijkse toelage van zes pond Vlaams toe²²⁶.

In opdracht van het provinciaal concilie (1607) werd vanaf 1610 in Vlaanderen de catechismus van pater Makeblijde, een Jezuïet, gebruikt om de massa te doordringen met de contrareformato-
rische leerstellingen²²⁷. Het in 1609 uitgegeven zangboek van de Jezuïeten, *Het Prieel der Gheestelycke Melodie* geheten, verraaft duidelijk de religieuze gedachtenwereld van de XVIIe eeuwse volksmens²²⁸. De verfoeiing van het aardse kwaad om het hemelse paradijs te kunnen aanschouwen en de vergankelijkheid van het aards bestaan vormen de hoofdthema's van deze liede-

222. S.A.B., *Register van de Hallegeboden 1617-1636*, f° 10r, 24 november 1617; B.A.B., C 461, Losse stukken over het seminarie.

223. Cfr. *supra*, p. 56.

224. S.A.B., *Resolutieboek 1607-1632*, f° 128v, 10 april 1618.

225. *Rapport... 1628*, p. 64.

226. S.A.B., *Resolutieboek 1607-1632*, f° 126v, 28 november 1617.

227. P.F.X. DE RAM, *o.c.*, dl. I, p. 381.

228. *Het Prieel der Gheestelycke Melodie: Inhoudende veel schoone Leysenen ende gheestelicke Liedekens van diversche devote materien, ende op principale Hoochtyden des Jaers dienende*, Brugge, 1609.

ren²²⁹. In die geest van vrees en angst voor het kwaad en de zonde werd de jeugd opgeleid in de christelijke deugden. De jongeren werden aangespoord om door hun godsvrucht en hun geloof «van Brugge een hemelsche Hierusalem te maken»²³⁰ en zich voor te bereiden op hun eeuwige zaligheid.

Het onderricht van de jongeren werd in grote mate gemonopoliseerd door de kerk. Door het onderwijs en de catechese — twee pijlers van de religieuze opvoeding van de jeugd — wist de geestelijke overheid groot en klein te overtuigen van de geloofswaarheden van de contrareformatie, of althans zich ernaar te conformeren.

NABESCHOUWING :

Antoon Triest, prototype van een contrareformatorische bisschop

Voor Antoon Triest was Karel Borromaeus het prototype van de bisschop die in harde tijden zijn pastorale plicht moedig wist te dragen²³¹. De Brugse bisschop voltooide in het najaar van 1620 de bouw van de kapel die ter ere van Borromaeus werd opgetrokken aan de noordkant van de Sint-Donaaskerk. Hij vroeg het kapittel van Sint-Donaas om een deel van de kapel af te staan als begraafplaats voor zichzelf en voor zijn erfgenamen. De kunniken verklaarden zich op 7 december 1620 akkoord²³².

Vertrouwend op de bescherming van deze heilige wilde ook Triest zijn herderlijke taak zo best mogelijk volbrengen. Nog geen volle veertig jaar oud kreeg hij, dank zij de speciale gunst van de aartshertogen, de leiding over het bisdom Brugge toege-

229. Cfr. M. CLOET, *o.c.*, p. 214-219.

230. *Het Prieel...*, p. (X).

231. Voor nadere toelichtingen verwijzen we naar E. REMBRY, *La culte de Saint-Borromée à Bruges. Une contribution à la Gloria Posthuma du Saint, - Emulation*, dl. XLIX, 1899, p. 151-165. Borromaeus was als aartsbisschop van Milaan en als belangrijke voortrekker op het Concilie van Trente inderdaad het prototype van een contrareformatorische bisschop. Hij werd door paus Paulus V op 1 november 1610 heilig verklaard.

232. B.A.B., A.C.S.D., Y, f° 167v, 24 november 1620 : «Ad propositionem Reverendissimi Domini Decani conceduntur Reverendissimo Antonio Triest Litterae sepulturae in novo sacello concessae per me concipiendae et in capitulo legendae et approbandae».

wezen. Hij wenste zo snel mogelijk vaste voet te krijgen in zijn diocees. Zijn activiteit behelsde alle aspecten van het kerkelijk leven. Hij beperkte zijn visitaties niet enkel tot de parochies, maar inspecteerde ook kloosters, kloosterhospitalen en kapittels. Het lag duidelijk in de bedoeling van de bisschop om zo spoedig mogelijk een totaalbeeld van de toestand in zijn bisdom te krijgen.

Een diocesane synode leek hem een uitgelezen middel om zijn hervormingsstreven in concrete richtlijnen te formuleren. Vermits M. Hovius, aartsbisschop van Mechelen het voorstel om een synode te houden afwees, zag Triest zich verplicht diverse reglementen voor de lagere clerici en de leken-gemeenschap uit te vaardigen. De inhoud van deze ordonnanties en statuten verraadt duidelijk de geest van de Contrareformatie. Verwaarlozing van de ambtsverplichtingen of slecht gedrag dienden te worden omgebogen naar een voorbeeldige en vrome levenswijze als toonbeeld voor de buitenwereld. Ook naar het volk toe wenste Triest de katholieke hervorming door te voeren. Het oude katholieke geloof, gesteund op strikte naleving van de kerkelijke voorschriften, op gebed en devotie moest in ere hersteld worden. Ook het bikkelharde optreden van de bisschop tegen ketters typeert zijn handelwijze als contrareformatische bisschop. Het Concilie van Trente was er onder meer gekomen als reactie tegen de hervorming en wenste volledig af te rekenen met deze andersdenkenden.

De ontredde van de materiële en financiële basis van het kerkelijk leven vormde een belangrijke hinderpaal. Daarom zocht Triest ook bewust toenadering met de burgerlijke overheid met het oog op geldelijke steun. Een behoorlijke infrastructuur betekende immers een belangrijke voorwaarde voor een mentale heropleving en voor een reorganisatie van het kerkelijk leven. De ruime aandacht die de bisschop schonk aan de financiële toestand van zijn kerken wijst erop dat hij er zo over dacht.

De noodzaak om samen te werken met de burgerlijke overheden verklaart meteen waarom Triest sommige mandamenten ter bevordering van het geestelijke en zedelijke herstel diende te herroepen. De tijd was immers nog niet rijp, de materiële wonden van het oorlogsgeweld nog niet voldoende geheeld om de totale hervorming ineens te kunnen doordrukken. Op dit punt bleek

Triest soms te voortvarend. Zo maakte het nijpende priesterkort het voor hem onmogelijk om streng en reglementair op te treden tegen onwaardige zielzorgers of moest de bisschop het onderhoud van de verplichte zondagsrust enigszins aanpassen aan de nood van de tijd.

De grote ijver die Triest betoond heeft om zijn hervormingsplannen uit te voeren impliceert dat hij de stempel van de Contrareformatie wenste te drukken op het bisdom. Zijn onverwachte overplaatsing naar Gent heeft hem echter belet zijn plannen te realiseren. In de korte tijdspanne van drie jaar heeft hij slechts de start kunnen geven van een grootse reorganisatie op lange termijn. Het effect van deze eerste stappen manifesteerde zich nog niet duidelijk onder zijn episcopaat. Een studie over zijn opvolger Stoffels kan in dit opzicht revelerend zijn. Indien bisschop Triest naar eigen wens in het bisdom had kunnen blijven, was hij misschien de «Borromaeus van Brugge» geworden...

Antoon Triest als bisschop van Brugge

BIJLAGE : Lijst van de door Triest gevisteerde parochies¹

30 juli	1617	Torhout	383bis	
3 aug.	1617	Lichtervelde	ibidem	
16 aug.	1617	Sint-Laureins	ibidem	
17 aug.	1617	Watervliet	ibidem	
18 aug.	1617	Sint-Niklaas in de Oudeman	ibidem	
		Sint-Margriete	ibidem	
		Sint-Jan in Eremo	ibidem	
19 aug.	1617	Maldegem	ibidem	
			A.E.,XI	f° 13v
7 sept.	1617	Stalhille	383bis	
		Klemskerke	ibidem	
		Oostende	ibidem	
9 sept.	1617	Bredene	ibidem	
		Slijpe	ibidem	
11 sept.	1617	Leffinge	ibidem	
			A.E.,XI	f° 17r
		Wilskerke	383bis	
12 sept.	1617	Lombardzijde	ibidem	
			A.E.,XI	f° 17r
		Mannekensvere	383bis	
		Sint-Pieters-Kapelle	ibidem	
		Zevekote	ibidem	
13 sept.	1617	Varsenare	415	f° 1r ²
15 sept.	1617	Oudenburg	383bis	
1 okt.	1617	Lissewege	A.E.,XI	f° 23r.
18 april	1618	Dudzele	383bis	
13 mei	1618	Zwevezele	ibidem	
			B 254 ³	
27 mei	1618	Gistel	383bis	
28 mei	1618	Snaaskerke	ibidem	
29 mei	1618	Ettelgem	ibidem	
1 juni	1618	Koolkerke	ibidem	
5 juni	1618	Hoek	ibidem	
7 juni	1618	Oostkerke	ibidem	
17 juni	1618	Ardooi	ibidem	
18 juni	1618	Koolskamp	ibidem	
19 juni	1618	Pittem	ibidem	
		Egem	ibidem	
		Beveren	ibidem	
20 juni	1618	Roeselare	ibidem	
21 juni	1618	Rumbeke	ibidem	
		Kachtem	ibidem	
		Oekene	ibidem	
22 juni	1618	Oostnieuwkerke	ibidem	
		Westrozebeke	ibidem	
			A.E.,XI	f° 74r

23 juni	1618	Staden	383bis	
		Hooglede	ibidem	
		Gits	ibidem	
30 juni	1618	Sint-Joris ten Distel	ibidem	
		Beernem	ibidem	
8 juli	1618	Westkapelle	A.E.,XI	f° 76r
25 sept.	1618	Handzame	ibidem	f° 88r
		Werken	ibidem	
27 sept.	1618	Zarren	ibidem	
	1618	Sint-Donaaskerk (Brugge)	917	
17 feb.	1619	Oostende	ibidem	f° 115r
12 maart	1619	O.L.V.Kerk (Brugge)	383bis	
2 juni	1619	Kaprijke	A.E.,XI	f° 130r
3 juni	1619	Watervliet	ibidem	
		Sint-Margriete	ibidem	f° 131r
4 juni	1619	Sint-Laureins	ibidem	
16 juni	1619	Moerkerke	ibidem	f° 133r
21 juli	1619	Vlissegem	ibidem	f° 137v
			383bis	
28 juli	1619	Sint-Michiels	A.E.,XI	f° 138r
11 aug.	1619	Loppem	ibidem	f° 140r
28 sept.	1619	Slijpe	ibidem	f° 143r
12 okt.	1619	Meetkerke	ibidem	f° 144r
12 nov.	1619	Sint-Salvatorskerk (Brugge)	S 201	
31 mei	1620	Oostkamp	475bis	
8 juni	1620	Stalhille	A.E.,XII	f° 12r
28 juni	1620	Koekelare	A.E.,XII	f° 14v
		Ichtegem	383bis	
		Moere	ibidem	
		Bovekerke	ibidem	
12 okt.	1620	Ruddervoorde	383bis	
2 mei	1621	Sint-Annakerk (Brugge)	A.E.,XII	f° 17r ⁴

1. De aantekeningen in de *Acta Episcopatus* zijn zeer beknopt. Ze vermelden enkel dat de bisschop in de resp. parochie het altaar en kerkhof herwijdde. Andere sporen van visitaties waren terug te vinden in B.A.B., S 201, Losse stukken over statuten, kerkvisitaties, enz... (16de-18de eeuw); R.A.B., K.A., nr. 917, Akte over het bisschoppelijk recht van visitatie van het kapittel (1225-1618).

2. R.A.B., K.A., nr. 415, Uittreksels uit de processen-verbaal van de inspectiën van kerken (1617-1654).

3. B.A.B., B 254, Bundel *Triest*, Brief vanwege Triest aan Stoffels, 26 mei 1618: «Reversus ex Suevezele sensi illius manum...». Dit is dus een expliciet bewijs dat bisschop Triest in die dagen op bezoek was in Zwevezele.

4. We vermoeden dat bisschop Triest ook de andere kerken van Brugge bezocht heeft. Cfr. *supra*, p. 29.

